

บทที่ 3

การศึกษาลักษณะสภาพแวดล้อมและสังคมในสมัยพุทธกาล

จากการศึกษาพุทธบัญญัติในพระวินัยปิฎกในบทที่ผ่านมา พบว่ามีลักษณะสภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคมเศรษฐกิจบางประการ ซึ่งมีความเป็นไปได้ว่าส่งผลกระทบต่อลักษณะพุทธสถานในช่วงที่อยู่ระหว่างการตั้งมั่นพุทธศาสนาในพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำคงคา ในช่วงต้นของสมัยพุทธกาล(544-461ปีก่อนคริสตกาล)¹ โดยเฉพาะรูปแบบทางสถาปัตยกรรม 5 ชนิดอันได้แก่ วิหาร(วิหาร) เรือนมุงแถบเดียว(อัทธมโยโค) ปราสาท(ปาสาโท) เรือนโล้น(หัมมียะ) และถ้ำ(คูหา) นอกจากนี้ยังกล่าวถึงองค์ประกอบสถาปัตยกรรมซึ่งใช้แก้ปัญหาในเชิงกายภาพของพื้นที่ เป็นการสนับสนุนให้เห็นว่า สภาพแวดล้อมและสังคมในสมัยพุทธกาล มีบทบาทสำคัญในการกำหนดลักษณะรูปแบบของพุทธศาสนาในขณะนั้น ตลอดจนสะท้อนให้เห็นแนวความคิดที่พระองค์ทรงมีพุทธบัญญัติต่างๆไว้ในขณะนั้นด้วย ทั้งหมดนี้จึงนำไปสู่การศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสภาพแวดล้อมดังกล่าวนี้ โดยเฉพาะประเด็นที่กล่าวถึง

ในบทนี้จึงเป็นการศึกษาถึงลักษณะสภาพแวดล้อม และสังคมของอินเดียในสมัยพุทธกาล สภาพแวดล้อมในที่นี้มี 2 ลักษณะคือสภาพแวดล้อมธรรมชาติทั่วไป เช่น สภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ฯลฯ และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ลักษณะอาคารบ้านเรือน หมู่บ้าน เมือง ฯลฯ ลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจ แสดงให้เห็นฐานะความเป็นอยู่ ตลอดจนความสามารถที่จะกระทำได้ของสังคม อันเป็นการสร้างความเข้าใจไปสู่เหตุผลที่ทำให้เกิดศาสนาพุทธ และปัจจัยที่มีผลต่อลักษณะสถาปัตยกรรมในพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะพื้นที่ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของพุทธศาสนาในแถบอินเดียเหนือปัจจุบันได้แก่ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาซึ่งเป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ และดินแดนในภาคตะวันตกเฉียงเหนือของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา ซึ่งมีความสำคัญในฐานะเป็นศูนย์กลางการศึกษา มีผู้คนในสมัยพุทธกาลที่เดินทางจากแคว้นในแถบลุ่มแม่น้ำคงคาไปร่ำเรียนศาสตร์แขนงต่างๆ จึงมีความเป็นไปได้ที่มีการเผยแพร่และรับเอาสิ่งต่างๆ จากพื้นที่แถบนั้นมาพัฒนาบ้านเมือง ตลอดจนพื้นที่ส่วนอื่นๆที่มีความสัมพันธ์ในช่วงเวลาดังกล่าว

สภาพแวดล้อมทางกายภาพ

ลักษณะภูมิศาสตร์ทั่วไปของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา(ภาคกลาง)

การแบ่งลักษณะภูมิภาคต่างๆของอนุทวีปอินเดีย[ภาพที่ 1] มีการจัดแบ่งตามความเข้าใจในสมัยอินเดียโบราณที่ปรากฏตามคัมภีร์ปุระณะ² ได้แบ่งอินเดียออกเป็น 5 ส่วน ในบันทึกของหลวงจีนเหียนจิ่งเมื่อครั้งเดินทางมาลี้ภัยพระศาสนาในราวกลางศตวรรษที่ 7 ก็อ้างไว้เช่นเดียวกัน³ บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาและสาขาทั้งหมด เรียกว่า มัชยเทศ (Madhyadesa,Skt) หรือ มัชฌิมมาเทศ⁴ (Majjhimadesa,Pali) ตามบันทึกของพราหมณ์กล่าวว่า มีอาณาเขตเริ่มต้นจากแม่น้ำสาวิตรีไปจนถึงเมืองพาราณสี(Benares) ในพุทธศาสนาเห็นว่า

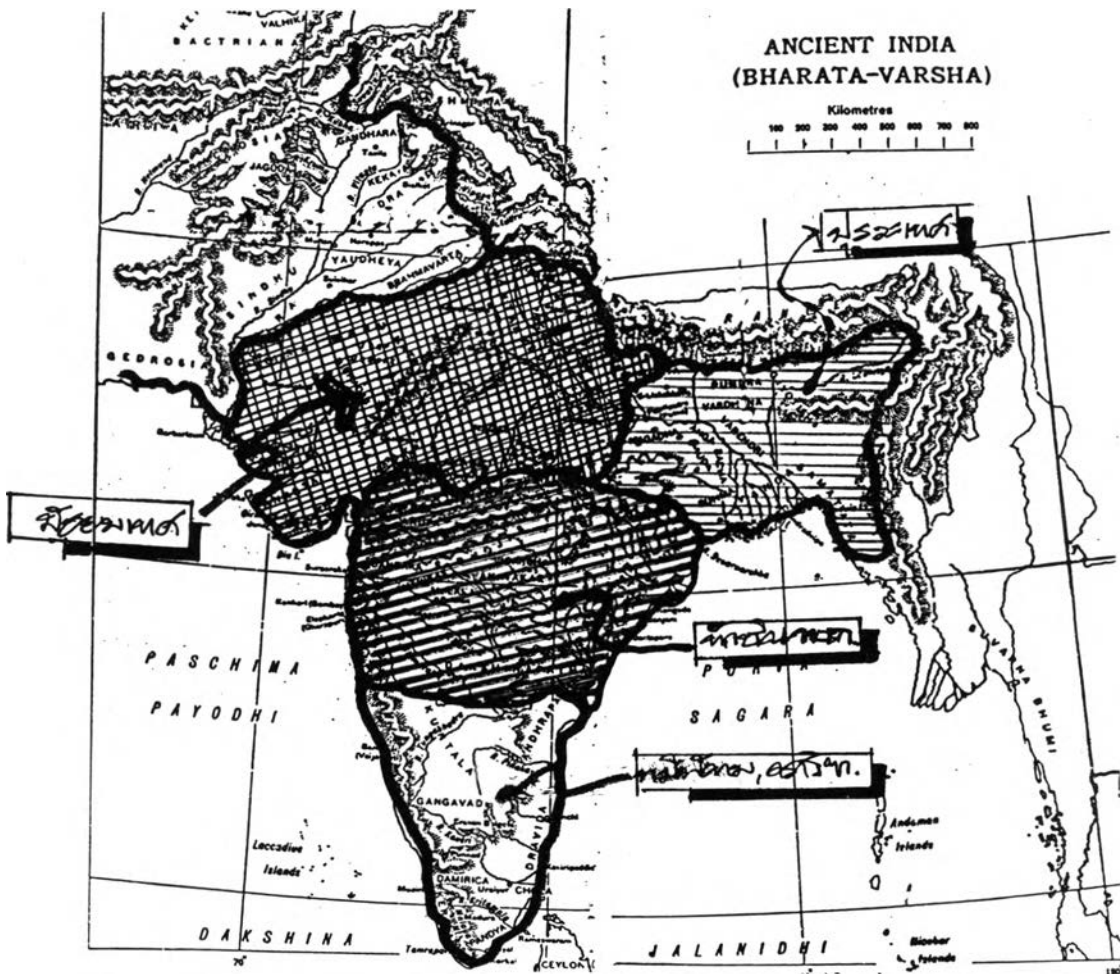
¹ S.B. Bhattacharje. Encyclopaedia of Indian Events and Dates 3 ed.(New Delhi: SterlingPublishers PVT.,1995).p. A5.

² คัมภีร์ปุระณะ เป็นคัมภีร์ประเภทสมฤติ(Smriti) เป็นการรวบรวมขึ้นจากการจดจำสืบทอดกันมา ภายหลังจากศาสนาพราหมณ์ได้กลายเป็นศาสนาฮินดูแล้ว

³ Susan Gole. Indian within the Ganges (New Delhi: Jayaprints, 1983).p. 16.

⁴ Trevor Ling. The Buddha. (London : Temple Smith, 1973) p. 37

ถึงทิวเขาราชมาฮัลในแคว้นอัซสัมปัจจุบันหรือที่ราบลุ่มภาคกลาง ส่วนพื้นที่ทางด้านตะวันตกเดิมเรียกว่า พรหมาสีเทศ (Brahmarshides) ซึ่งเป็นชื่อเรียกถิ่นฐานเดิม(พรหมาวรรต) บริเวณแคว้นปัญจาบของอารยันก่อนเข้ามาสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา เมื่ออพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาแล้ว เรียกพื้นที่ทางด้านตะวันตกว่า ประทิจยะ (Pratichya) หรือ อปรานตะ (Aparanta) ซึ่งเป็นชื่อเรียกเส้นทางสายตะวันตกในสมัยพุทธกาล ไปสู่แคว้นอปรานตะหรือรัฐมหาราษฏร์ปัจจุบัน และน่าจะเป็นทางออกสู่เมืองท่า(เมืองสุปราระ)ทางฝั่งทะเลอารเบียน พื้นที่ด้านทิศเหนือหรือส่วนที่อยู่เหนือที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคานั้นเรียกว่า อุตรภท(Uttarapatha) หรือ อุทิจยะ (Udichya) ส่วนพื้นที่ด้านทิศตะวันออกบริเวณอ่าวเบงกอลซึ่งเป็นที่ตั้งแคว้นวังคะ เส้นทางสายตะวันออกจากที่ราบภาคกลางมาสู่แคว้นวังคะ เรียกว่า ปรายยะ(Prachya) และเรียกพื้นที่แถบนี้ว่า ปุระเวศ (Purvadesa) ส่วนที่ราบสูงเดคคานทางใต้ของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา ตั้งแต่เทือกเขาวิญธัยลงไปจนถึงแม่น้ำกฤษณาเรียกว่า ทักชิณาบถ (Dakshinapatha) พื้นที่จากแม่น้ำกฤษณาลงไปเรียกว่า ทมิฬคาม ((Tamilakam) เป็นดินแดนของพวกทมิฬชนเผ่าพื้นเมืองเดิมหรือพวกดราวิเดียนที่ถอยร่นลงมา⁵

ภาพที่ 1 การแบ่งภูมิภาคต่างๆ ในอินเดียสมัยพุทธกาล ตามบันทึกในคัมภีร์ปุราณะ

ที่มา : ผู้วิจัย, แผนที่ R.C. Majumdar. An History of India : p. 50-51

⁵R.C. Majumda. et al.,An Advance History of India. Vol.1, 3 rd. ed. (Delhi : Macmillan,1967) p. 4-5.

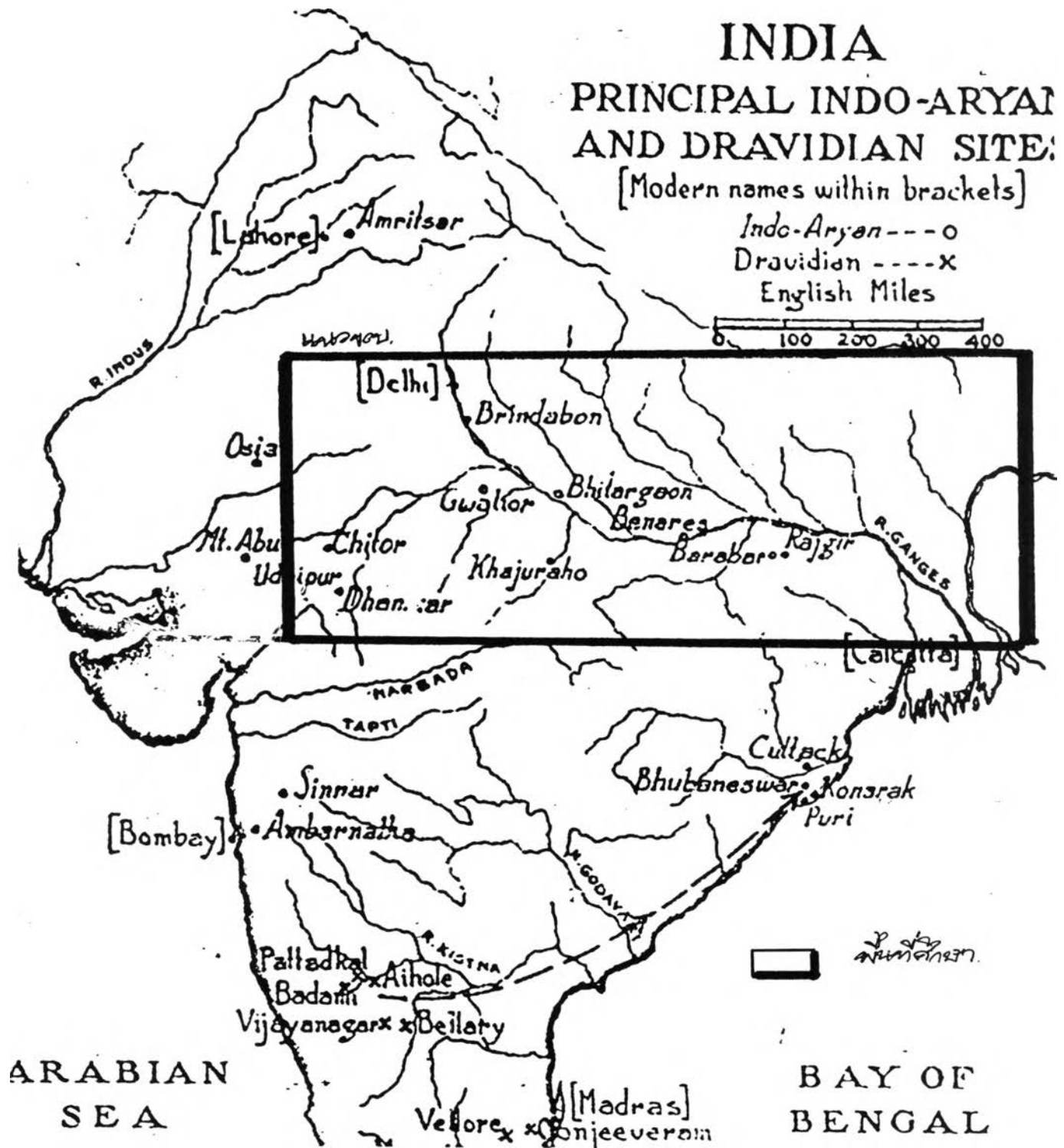
ในช่วงก่อนสมัยพุทธกาล(ประมาณ1000-500 ปีก่อนคริสตกาล) พื้นที่ทั่วไปของอนุทวีปอินเดีย เป็นที่อยู่ของพวกชนเผ่าพื้นเมืองเดิมได้แก่ พวกดราวิเดียน(Dravidians) และชาวเขาเผ่าต่างๆ ซึ่งคิดค้นและสร้างวัฒนธรรมของตนเองขึ้นมาโดยไม่ได้ผสมผสานกับลักษณะของพวกอารยัน(Aryan)ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานภายหลัง โดยเฉพาะพวกอารยันในระยะแรกจะตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำกว้างใหญ่ภาคกลาง ก่อนจะรุกรานลงไปทางใต้[ภาพที่ 2] เนื่องจากการรุกรานลงมาทำได้ยากเพราะเป็นที่สูง และเป็นปราการที่หนาแน่นบริเวณเทือกเขาวินธัย ในสมัยพระเวทเรียกชื่อภูเขาแห่งนี้และป่าแถบนี้ว่า *ตันทาการายะ* (Dandakaranya) และ *มหากันดา* (Mahakanta) ซึ่งพวกอารยันเห็นว่ายากที่จะข้ามไปได้ จึงตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งบริเวณลุ่มแม่น้ำที่ราบภาคกลางแห่งนี้ ในสมัยนั้นเกิดการแบ่งพื้นที่การตั้งถิ่นฐานออกเป็นสองส่วนคือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของพวกอารยัน เรียกว่า *อารยวตะ* (Aryavarta) และพื้นที่ราบสูงเดคคานเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของพวกดราวิเดียนหรือชนพื้นเมืองเดิมที่ถูกรุกรานลงมา พื้นที่ส่วนนี้ว่า *ทักษิณาท* (Dakshinapath)⁶

พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาหรือที่ราบกว้างใหญ่ภาคกลาง เป็นพื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ ถูกล้อมรอบด้วยเทือกเขาหลายแนว [ภาพที่ 3]ล้วนเป็นภูเขาโค้งตัวยุคใหม่ทั้งสิ้นจากทิศตะวันตกสู่ทิศตะวันออก เริ่มต้นจากเทือกเขาสุไลมาน(The Sulaiman Range)ทางทิศตะวันตก ต่อเนื่องถึงเทือกเขาฮินดูกูช(The Hindu Kush Range)ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มาเชื่อมกับเทือกเขาการาโกรัม(The Karakoram Range)ทางเหนือสุด ต่อยังเทือกเขาหิมาลัย(The Himalaya Mountains)ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะเป็นกำแพงธรรมชาติที่มีความยาวกว่า 1500 ไมล์ด้านเหนือสุดของอนุทวีปอินเดีย กำแพงภูเขาด้านนี้มีช่องแคบที่สามารถเดินทางข้ามเทือกเขาหิมาลัยเข้ามาสู่อินเดียได้หลายช่องทาง แต่ไม่เป็นที่นิยมของพวกที่อพยพเร่ร่อนเข้ามาตั้งถิ่นฐานหรือผู้ที่จะเข้ามารุกรานเพราะว่ามีระดับความสูงมาก และมีหิมะปกคลุมตลอดเวลาบนเส้นทางเหล่านั้น เช่นเดียวกับทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีเทือกเขาพาทไก(The Pataikai Range) และภูเขาเนาคา(The Naga Hill) วางในแนวทิศเหนือ-ใต้ จรดอ่าวเบงกอลจึงทำให้ป้องกันการรุกรานจากชนชาติอื่นๆในแถบนี้ได้ ส่วนทางทิศใต้ติดต่อกับเทือกเขาวินธัย(Vindhys Range) และที่ราบสูงเดคคาน แต่ถึงแม้ว่าจะถูกปิดล้อมด้วยเทือกเขาต่างๆ ก็ยังมีช่องทางที่สามารถข้ามเข้ามาได้ง่ายทางช่องแคบด้านทิศตะวันตก ซึ่งอยู่ในระดับพื้นที่ต่ำไม่มีป่าไม้ปกคลุมเหมือนด้านอื่นๆ และเป็นทางที่ข้าศึกรุกรานเข้ามาแต่โบราณ เช่น พวกเปอร์เซีย,ไซเทียน, เดิร์ก, กรีก เป็นต้น ทั้งหมดมักจะผ่านเข้ามาทางช่องแคบโคเบอร์ ในสมัยพุทธกาลแคว้นที่เป็นด่านเข้าออกได้แก่แคว้นคันธาระ มีเมืองสำคัญซึ่งเคยเป็นเมืองหลวงถึง 3 แห่งคือ ปุชกลาวตี,ปุรุชปุระ,และตักชิลิตามลำดับ ตักชิลิตามสมัยพุทธกาลเป็นเมืองศูนย์กลางการศึกษาในวิทยาการต่างๆ เช่น การปกครอง วิทยาศาสตร์ การแพทย์ ศิลปะ มีผู้ไปศึกษาจากแคว้นมคธมากมาย ทั้งที่เป็นโอรสของกษัตริย์หรือผู้ครองนครต่างๆ ลูกเศรษฐีหรือพ่อค้าจากเมืองราชคฤห์, กาสี,โกศล ฯลฯ อาทิเช่น พระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศล,มหาลิหวัหน้าเจ้าลิจฉวี,พันธุละมหาอำมาตย์แห่งแคว้นมัลละ, หมอชีวกโกมารภัจซึ่งเป็นหมอประจำของพระเจ้าพิมพิสาร ฯลฯ ล้วนสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยตักชิลิตทั้งสิ้น⁷ เมืองนี้เคยตกอยู่ในอำนาจในสมัยพระเจ้าพินทุสาร โดยพระเจ้าอโศกสมัยยังเป็นอุปราชาได้ยกทัพไปตีและปกครองอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาหลังก็ตกอยู่ในอำนาจของชนชาติอื่นๆที่เข้ามารุกรานผลัดเปลี่ยนกันไป อย่างไรก็ตามการเข้ามารุกรานทางช่องแคบด้านนี้ ก็จะจำกัดอยู่เฉพาะทางด้านทิศตะวันตกของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาเท่านั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้จึงทำให้อินเดียมีความเจริญทางอารยธรรมอย่างต่อเนื่อง สืบทอดลักษณะ

⁶B.N. Luniya. Evolution of Indian Culture. 6 th ed. (Agra: Lakshmi Narain Agarwal,1975) p. 6

⁷Dani, Ahmad Hasan. The Historic city of Taxila. (Tokyo : Unesco, 1986) p. 42-43

โครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมของอินเดียตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล หรือก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งยังคงหลงเหลือให้เห็นจนถึงปัจจุบัน

ภาพที่ 2 การเข้ามาตั้งถิ่นฐานของพวกอารยันบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางก่อนสมัยพุทธกาล (ประมาณ 1000-500 B.C.)

ที่มา Percy Brown. Indian Architecture : Plate II, Fig 2.

พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาหรือที่ราบกว้างใหญ่ภาคกลาง เป็นพื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ ถูกล้อมรอบด้วยเทือกเขาหลายแนว [ภาพที่ 3] ล้วนเป็นภูเขาโค้งด้วยยุคใหม่ทั้งสิ้นจากทิศตะวันตกสู่ทิศตะวันออก เริ่มต้นจากเทือกเขาสุไลมาน(The Sulaiman Range)ทางทิศตะวันตก ต่อเนื่องถึงเทือกเขาฮินดูกูช(The Hindu Kush Range)ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มาเชื่อมกับเทือกเขาการาโกรัม(The Karakoram Range)ทางเหนือสุด ต่อยังเทือกเขาหิมาลัย(The Himalaya Mountains)ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีลักษณะเป็นกำแพงธรรมชาติที่มีความยาวกว่า 1500 ไมล์ด้านเหนือสุดของอนุทวีปอินเดีย กำแพงภูเขาทางด้านนี้มีช่องแคบที่สามารถเดินทางข้ามเทือกเขาหิมาลัยเข้ามาสู่อินเดียได้หลายช่องทาง แต่ไม่เป็นที่นิยมของพวกที่อพยพเร่ร่อนเข้ามาตั้งถิ่นฐานหรือผู้ที่จะเข้ามารุกรานเพราะว่ามีระดับความสูงมาก และมีหิมะปกคลุมตลอดเวลาบนเส้นทางเหล่านั้น เช่นเดียวกับทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีเทือกเขาพาทากไก(The Patakai Range) และภูเขาเนาคา(The Naga Hill) วางในแนวทิศเหนือ-ใต้ จรดอ่าวเบงกอลจึงทำให้ป้องกันการรุกรานจากชนชาติอื่นๆในแถบนี้ได้ ส่วนทางทิศใต้ติดต่อกับเทือกเขาวินธัย(Vindhys Range) และที่ราบสูงเดคคาน แต่ถึงแม้ว่าจะถูกปิดล้อมด้วยเทือกเขาต่างๆ ก็ยังมีช่องทางที่สามารถข้ามเข้ามาได้ง่ายทางช่องแคบด้านทิศตะวันตก ซึ่งอยู่ในระดับพื้นที่ต่ำไม่มีป่าไม้ปกคลุมเหมือนด้านอื่นๆ และเป็นทางที่เข้าศึกรุกรานเข้ามาแต่โบราณ เช่น พวกเปอร์เซีย, ไซเดีย, เดิร์ก, กรีก เป็นต้น ทั้งหมดมักจะผ่านเข้ามาทางช่องแคบโคเบอร์ ในสมัยพุทธกาลแคว้นที่เป็นด่านเข้าออกได้แก่แคว้นคันธาระ มีเมืองสำคัญซึ่งเคยเป็นเมืองหลวงถึง 3 แห่งคือ ปุชกลาวตี, ปุชปุระ, และตักศิลาตามลำดับ ตักศิลาในสมัยพุทธกาลเป็นเมืองศูนย์กลางการศึกษาในวิทยาการต่างๆ เช่น การปกครอง วิทยาศาสตร์ การแพทย์ ศิลปะ มีผู้ไปศึกษาจากแคว้นมครมากมาย ทั้งที่เป็นโอรสของกษัตริย์หรือผู้ครองนครต่างๆ ลูกเศรษฐีหรือพ่อค้าจากเมืองราชคฤห์, กาสี, โกศล ฯลฯ อาทิเช่น พระเจ้าปเสนทิแห่งแคว้นโกศล, มหาลิวหน้าเจ้าลิจฉวี, พันธุละ, มหาอำมาตย์แห่งแคว้นมัลละ, หมอชีวกโกมารภจซึ่งเป็นหมอประจำของพระเจ้าพิมพิสาร ฯลฯ ล้วนสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยตักศิลาทั้งสิ้น^๑ เมืองนี้เคยตกอยู่ในอำนาจในสมัยพระเจ้าพินทุสาร โดยพระเจ้าอโศกสมัยยังเป็นอุปราชได้ยกทัพไปตีและปกครองอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาหลังก็ตกอยู่ในอำนาจของชนชาติอื่นๆที่เข้ามารุกรานผลัดเปลี่ยนกันไป อย่างไรก็ตามการเข้ามารุกรานทางช่องแคบด้านนี้ ก็จำกัดอยู่เฉพาะทางด้านทิศตะวันตกของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาเท่านั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้จึงทำให้อินเดียมีความเจริญทางอารยธรรมอย่างต่อเนื่อง สืบทอดลักษณะโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรมของอินเดียตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาล หรือก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งยังคงหลงเหลือให้เห็นจนถึงปัจจุบัน

เขตที่ราบลุ่มกว้างใหญ่ภาคกลางแห่งนี้ เป็นเขตที่มีความอุดมสมบูรณ์มีความยาวกว่า 2,000 ไมล์ ตั้งต้นจากที่ราบลุ่มแม่น้ำสินธุและแม่น้ำสาขา ทะเลทรายในแคว้นสินธุและราชปุทานะ ทางทิศตะวันตก เข้าสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาซึ่งเกิดจากการไหลมารวมกันของแม่น้ำสายต่างๆที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำยมนา, แม่น้ำจัมปา, แม่น้ำกัมตี, แม่น้ำซอน ไปบรรจบกับแม่น้ำพรหมบุตร บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำคงคาที่อ่าวเบงกอล พื้นดินอันอุดมสมบูรณ์ทั้งสองฝั่งแม่น้ำคงคา เกิดจากการชะล้างดินตะกอนจากเทือกเขาทางด้านทิศเหนือ และเทือกเขาทางด้านทิศใต้ ที่ราบสูงเดคคานลงมาทับถมบริเวณที่ราบริมฝั่งแม่น้ำคงคาทั้งสองฝั่ง เป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้เกิดการอพยพเข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้ของชาวอารยันเมื่อ 2000-1500 ปีก่อนคริสตกาล และเกิดเมืองใหญ่ขึ้นหลายเมือง เป็นที่ตั้งของเมืองหลวงของแคว้นที่สำคัญๆในสมัยพุทธกาล เป็นศูนย์กลางการค้า การเกษตรกรรม

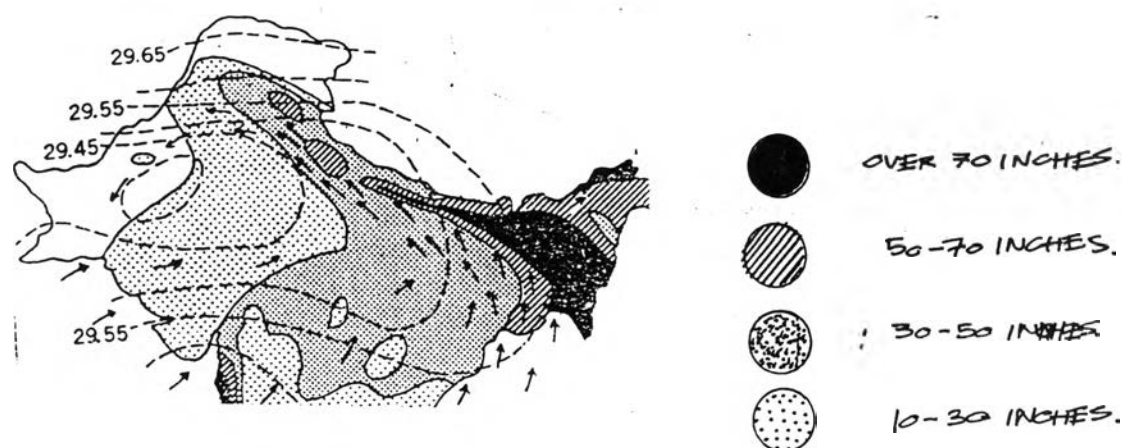
^๑Dani, Ahmad Hasan. The Historic city of Taxila. (Tokyo : Unesco, 1986) p. 42-43

ความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติบริเวณนี้ จึงส่งผลให้เกิดความเป็นอยู่ที่ไม่มีความกระตือรือร้นในการทำมาหากินมากนัก แต่ทำให้เกิดการสร้างสรรคภูมิปัญญา ความคิด ความเชื่อ จุดมุ่งหมายแห่งชีวิต แต่ขณะเดียวกันก็ทำให้เกิดความอ่อนแอต่อการถูกรุกรานจากชนชาติอื่นๆ ในสมัยที่การเดินทางเร่ร่อนยังไม่เจริญการรุกรานเข้ามาในที่ราบลุ่มแถบนี้ทำได้โดยเข้ามาทางตะวันตกและมีทางผ่านเข้ามาได้ทางเดียวคือ ผ่านทุ่งแคบๆระหว่างภูเขาหิมาลัยกับทะเลทรายทาร์(Thar Desert) แคว้นปัญจาบ มีความกว้างไม่เกิน 200 ไมล์ ในสมัยอินเดียโบราณเรียกว่า *ทุ่งกุรุเกษตร* (Kurukshetra) อันเป็นจุดยุทธศาสตร์สำคัญในการตั้งรับการรุกรานจากเอเชียกลาง การรบพุ่งระหว่างพวกอารยันที่อาศัยอยู่เดิม กับผู้รุกรานชาวมุสลิมก็เกิดขึ้นที่นี้และแคว้นเล็กๆในพื้นที่แคบๆแถบนี้ ปัจจุบันคือรัฐฮaryana) จึงจะสามารถเข้ามาถึงดินแดนซึ่งเป็นใจกลางสำคัญของอนุทวีปอินเดียอันได้แก่ที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาและแม่น้ำสาขาทันหมดได้¹⁰

ลักษณะภูมิอากาศของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาหรือที่ราบภาคกลาง

พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาและแม่น้ำสาข จัดอยู่ในเขตที่มีภูมิอากาศแบบชุ่มชื้น(Humid Subtropical) Trevor Ling¹¹ อธิบายถึงสภาพภูมิอากาศในแถบที่ราบลุ่มภาคกลางว่า ระยะเวลา 4 เดือนของปี ตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายนเป็นฤดูที่ฝนตกหนักที่สุด[ภาพที่ 4] โดยเฉพาะทางภาคตะวันออกของที่ราบลุ่มแห่งนี้ และตอนเหนือของเชิงเขาหิมาลัยตลอดแนวเทือกเขา เกิดน้ำป่าไหลหลากลงสู่แม่น้ำเล็กๆทอดยาวจากเหนือลงได้ ไหลลงสู่แม่น้ำคงคาทำให้เกิดน้ำท่วมอย่างหนัก พัดพาเอาตะกอนดินและหินลงมาเช่น บริเวณแม่น้ำกันดั๊กและแม่น้ำโกสี แม่น้ำสายเล็กๆบางสายจมหายไปกลายเป็นเงืงน้ำกว้างกว่า 2 ไมล์ หลังจากนั้นตั้งแต่เดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ อากาศโดยทั่วไปค่อนข้างหนาวเย็นจากอิทธิพลความกดอากาศต่ำในแถบเทือกเขาหิมาลัย แผ่ปกคลุมไปทั่วที่ราบลุ่มภาคกลาง กลางวันจัดว่ามีอากาศเย็นสบาย อบอุ่น แต่กลางคืนหนาวจัด หลังจากนั้นก็จะเข้าสู่ฤดูร้อนซึ่งร้อนจัดแม่น้ำสายเล็กๆก็กลับแห้งขอดทางตอนเหนือของที่ราบ แต่มีบางบริเวณที่ได้รับฝนและหิมะละลายทางตะวันตกเฉียงเหนือและทางภูเขาสูงทางภาคใต้ของอินเดีย ทำให้สามารถมีน้ำมาหล่อเลี้ยงไหลลงสู่ที่ราบตอนล่างได้ตลอดทั้งปี ตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม

ภาพที่ 4 แผนที่ปริมาณฝนตกในฤดูฝนบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางและพื้นที่ใกล้เคียง

ที่มา ผู้วิจัย, ข้อมูลจาก ประสิทธิ์ เทวกร. ภูมิศาสตร์ภูมิภาคทวีปเอเชีย (เอเชียใต้) : หน้า 23

¹⁰ Ibid., p. 5

¹¹ Trevor Ling. The Buddha: Buddhist Civilization in India and Celon.(London: Temple Smith,1973).p. 38-39

สรุปปัจจัยสภาพแวดล้อมธรรมชาติต่อพัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรม

ลักษณะภูมิศาสตร์ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างของสภาพพื้นที่ มีทั้งพื้นที่ราบลุ่มติดกับพื้นที่สูง และภูเขาล้อมรอบ พื้นที่ลาดชัน ทะเลทราย สภาพเช่นนี้จึงมีอิทธิพลต่อลักษณะภูมิอากาศอินเดียเป็นอย่างมาก เช่น เทือกเขาหิมาลัยทางตอนเหนือกับอิทธิพลของทะเลที่อยู่ล้อมรอบ ทำให้เกิดความแตกต่างระหว่างอุณหภูมิทำให้เกิดลมมรสุมพัดผ่านช่วยนำฝนมาตกในอินเดีย และความสูงตลอดแนวของภูเขาทางตอนเหนือช่วยขวางกั้นลมร้อนซึ่งพัดจากทิเบตและเอเชียกลางในฤดูร้อน นอกจากนี้ยังทำให้เกิดแม่น้ำต่างๆหลายสายในอินเดียตอนกลางและทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย และจากการปิดล้อมของแนวเทือกเขามีผลต่อการคมนาคมติดต่อ ทำให้มีช่องทางเข้าออกสู่อินเดียในสมัยโบราณน้อย ต้องผ่านช่องทางต่างๆทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะช่องโคเบอร์ ซึ่งนำเข้าสู่ที่ราบปัญจาบ จึงเป็นช่องทางผ่านของผู้รุกรานอยู่เสมอๆ และอินเดียก็ใช้ช่องทางนี้ติดต่อกับโลกภายนอกทางตะวันตกเช่นเดียวกัน

ถึงแม้ว่าศัตรูจะผ่านเข้ามาได้ทางช่องทางนี้ แต่ก็ไม่สามารถไปได้ไกลกว่านั้น เนื่องจากบริเวณที่ราบแถบลุ่มแม่น้ำสินธุและคงคาแม่น้ำคงคาฝั่งตะวันตกสู่ตะวันออก และที่ราบแห่งนี้จะแคบลงตรงใกล้เมืองเดลีในปัจจุบันหรือที่เรียกว่า ช่องกุฑูเกชตร จึงสามารถตั้งป้อมป้องกันการรุกรานจากทางทิศตะวันตกได้ ซึ่งพวกอารยันเองก่อนที่จะเข้ามาสู่ที่ราบลุ่มภาคกลาง ก็ตั้งถิ่นฐานแถบที่ราบปัญจาบก่อนจะขยายมาทางทิศตะวันออกจนถึงอ่าวเบงกอล ในระยะนั้นก็ยังไม่สามารถลงไปถึงภาคใต้ของอินเดียได้ เพราะที่ราบสูงและป่าทึบ ทะเลทราย เป็นกำแพงขวางกั้นไว้ หลังจากนั้นจึงขยายลงมาสู่ที่ราบสูงเดคคานก่อนสมัยพุทธกาลไม่นานนัก ดังที่ปรากฏในคัมภีร์มหากาพย์รามายณะ

คาร์ล วิตเตอร์ ¹²(Karl Ritter) ได้กล่าวถึงลักษณะภูมิประเทศมีส่วนสำคัญในการสร้างอารยธรรมลักษณะชายฝั่งทะเลเว้าๆแหว่งๆจะมีลักษณะช่วยสร้างความเจริญให้แหล่งนั้นๆได้ดี แต่ถ้าแผ่นดินแออัดมากๆมนุษย์ก็จะเจริญน้อยกว่าที่อื่นๆ มีอารยธรรมลักษณะเดียวกันเพราะขาดท่าเรือดีๆ และขาดการติดต่อกับโลกภายนอก ¹³ อินเดียในอดีตบริเวณแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา จึงมีลักษณะอารยธรรมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสายตาบุคคลภายนอกได้ แต่ด้วยสภาพภูมิประเทศที่กว้างใหญ่ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงทำให้พื้นที่ภายในอนุทวีปอินเดียมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม มีผู้คนอาศัยอยู่หลายเผ่า มีภาษาที่แตกต่างกัน รวมถึงความหลากหลายทางด้านสถาปัตยกรรมที่อยู่อาศัยด้วย แต่ถึงอย่างไรก็ตามก็ยังคงรักษาไว้ซึ่งความต่อเนื่องทางอารยธรรมมาโดยตลอด

ลักษณะสภาพอากาศก็เป็นปัจจัยสำคัญต่อความเจริญในด้านต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วถึงลักษณะเขตภูมิอากาศแบบต่างๆของอินเดีย ซึ่งล้วนมีความแตกต่างกันตามลักษณะพื้นที่ มีทั้งสภาพที่หนาวจัด และร้อนจัด มีความแตกต่างทางด้านอุณหภูมิอย่างสิ้นเชิงในเวลากลางวันและกลางคืน ขณะเดียวกันก็มีฤดูฝนค่อนข้างยาวนานถึงครึ่งปี จึงทำให้มีพื้นที่ในที่ราบลุ่มบางส่วนได้รับความเสียหายจากน้ำท่วม โดยเฉพาะที่ราบลุ่มภาคกลาง บางแห่งแม่น้ำแห้งขอดไม่มีสภาพที่เป็นแม่น้ำหลงเหลืออยู่อีก ซึ่งมีนักประวัติศาสตร์หลายท่านได้สันนิษฐานว่าการล่มสลายทางอารยธรรมแม่น้ำสินธุมีสาเหตุหนึ่งมาจากการเปลี่ยนแปลงจากสภาพอากาศ ทำให้เกิดน้ำท่วมหลายครั้งติดต่อกันจนกลายเป็นที่ทับถมของดินตะกอนจนเกิดสภาพแห้งแล้ง นอกจากการรบพุ่งระหว่างชนชาติต่างๆที่รุกราน จึงทำให้อารยธรรมบริเวณนั้นไม่สามารถพัฒนาต่อไปได้อีกจนปัจจุบัน

¹² เพ็ชร สุมิตร ประวัติศาสตร์อารยธรรมอินเดีย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2520) หน้า 10

¹³ ซ้ำเรื่องเดียวกัน

นอกจากนี้สภาพพื้นที่ และสภาพอากาศที่แตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ต่างๆของที่ราบลุ่มภาคกลาง จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้รูปแบบสถาปัตยกรรมมีความแตกต่างกัน เช่น ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมบริเวณที่ราบลุ่มภาคกลางซึ่งมีอากาศชุ่มชื้นและค่อนข้างเย็นในฤดูหนาว ย่อมจะมีความแตกต่างจากพื้นที่แถบตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งมีอากาศหนาวจัดในฤดูหนาว และอากาศร้อนจัดในฤดูร้อน โดยทั่วไปมีแต่ความแห้งแล้งเนื่องจากปริมาณฝนตกน้อย ขณะเดียวกันในพื้นที่ทางภาคใต้หรือแถบริมฝั่งทะเลในภูมิภาคต่างๆ ตลอดจนทางภาคเหนือของอนุทวีปอินเดีย ก็จะมีลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ต่างออกไปเช่นเดียวกัน

และเนื่องจากลักษณะภูมิอากาศที่มีความแตกต่างกัน จึงทำให้พื้นที่ต่างๆมีลักษณะพืชพรรณตามธรรมชาติที่ต่างกันไป ส่วนมากจะมีความหนาแน่นบริเวณเขตที่ได้รับฝนตกชุกแถบสามเหลี่ยมปากแม่น้ำคงคาและแม่น้ำพรหมบุตรและชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก เป็นป่าไม้ที่มีความเขียวชะอุ่มตลอดปี และป่าโกงกาง ส่วนป่าไม้ผลัดใบในเขตร้อนชื้นเป็นป่าที่พบมากที่สุดอินเดีย ซึ่งขึ้นได้ดีในบริเวณที่ได้รับปริมาณน้ำฝนปานกลาง ค่อนข้างสูง (40-80 นิ้วต่อปี) พบตามเชิงเขาที่สูงเป็นป่าไม้ผสม ไม้สำคัญ เช่น ไม้สัก(Teak wood)พบอยู่ทั่วไปในอนุทวีปอินเดีย ไม้พยวม(Sal wood)พบตามแถบที่ราบสูงเดคคาน และเชิงเขาหิมาลัย ไม้จันทน์(Sandal wood)พบในเขตอบอุ่นและเชิงเขาทางตอนใต้¹⁴ ป่าไม้ในสมัยนั้นมีความหนาแน่นมาก ดังสังเกตได้จากมินิคมช่างไม้ ซึ่งตั้งขึ้นสำหรับประชาชนที่ประกอบอาชีพช่างไม้กว่า 1,000 ครัวเรือน สามารถผลิตเครื่องเรือนนานาชนิดได้ ตลอดจนสร้างเกวียน ราชรถ เรือ เตียง ตั่ง ม้านั่ง ตู้ ฯลฯ หรือการสร้างป้อมและกำแพงเมืองด้วยไม้ที่ปาฏลีบุตร ยืนยันได้ถึงความสำเร็จของป่าไม้ในสมัยนั้นได้ นอกจากนี้ยังมี ไม้ หวาย ปอ เป็นต้น เป็นพืชซึ่งขึ้นทั่วไปในเขตชุ่มชื้นและปรากฏภูมินิคมจักสานประกอบอาชีพจักสาน เช่น ตะกร้า เสื่อ พัด เตียงถัก เป็นต้น¹⁵

ความเจริญของอารยณ์ก่อนเข้าสู่สมัยพุทธกาล

พื้นที่ราบกว้างใหญ่ภาคกลางของอนุทวีปอินเดียที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ ก่อนสมัยพุทธกาลตั้งแต่ช่วง 2,000-1,500 ปีก่อนคริสตกาล เดิมเป็นที่อยู่อาศัยของชาวพื้นเมืองหลายเผ่า ส่วนใหญ่เป็นชนเผ่าชาววิทหรือดราวิเดียน ซึ่งมีลักษณะรูปร่างเตี้ย ผิวดำ จมูกแบน ต่อมาพวกอารยณ์ซึ่งเป็นชนผิวขาว รูปร่างสูงใหญ่ จมูกโด่ง เร่ร่อนมาจากแถบเอเชียกลาง เอเชียตะวันตก บริเวณเปอร์เซียและเมโสโปเตเมีย ได้อพยพมาสู่อินแดนทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย โดยผ่านทางช่องเขาโคเบอร์ในเทือกเขาฮินดูกูช รุกไล่ชาวพื้นเมืองเดิมบริเวณตอนบนลุ่มแม่น้ำสินธุหรือแคว้นปัญจาบ(ดินแดนแห่งแม่น้ำ 5 สาย) ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสินธุ พวกอารยณ์ได้ตั้งหลักแหล่งอยู่ระยะหนึ่งก่อนที่จะขยายมาทางทิศตะวันออกเข้ามาบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำยมมาแม่น้ำคงคา ขยายไปจนถึงแถบแคว้นพิหารและอ่าวเบงกอลประเทศบังคลาเทศในปัจจุบัน การขยายตัวนี้ส่วนมากเป็นไปโดยวิธีผสมกลมกลืนกันไปกับชนเผ่าที่อยู่อาศัยเดิมในท้องถิ่นนั้นๆ เผ่าชนใดที่ต่อต้านก็จะถูกขับไล่ล่าถอยไปอยู่ตามภูเขาและป่าดงทุรกันดาร หรือดินแดนทางตอนใต้ข้ามเทือกเขาวิณธัยลงไป¹⁶ ซึ่งขณะนั้นมีสภาพเป็นป่ารกทึบยากที่จะรุกไล่ลงไปได้ ในสมัยพระเวท[ภาพที่ 2] ชาวอารยณ์จึงตั้งหลักแหล่งอยู่ในพื้นที่ตอนบนเทือกเขาวิณธัยจนถึงเทือกเขาหิมาลัย และตั้งแต่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันตกจนถึงชายฝั่งทะเลด้านตะวันออก ที่เรียกว่า "อารยวรรต" ซึ่งแปลว่า ถิ่นของชาวอารยณ์ ดังนั้นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลางแห่งนี้ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของอารยธรรมอินเดีย

¹⁴ ประสิทธิ์ เทวกร. เรื่องเดิม. หน้า 28

¹⁵ เนห์รู วาหาราลาล. พบถิ่นอินเดีย. แปลโดย กรุณา กุศลาลัย.(กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2537) หน้า 200.

¹⁶ กรุณา-เรื่องอุไร กุศลาลัย ภารตวิทยา พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สยาม, 2537) หน้า 33

และมีความเจริญสืบเนื่องมาในด้านต่างๆ ทั้งทางด้าน การปกครอง การเพาะปลูก การค้าขาย ระบบสังคมและวัฒนธรรม

ความเป็นอยู่ของพวกอารยันในระยะแรกๆ ได้มีวิถีชีวิตแบบเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์ ต่อมาเมื่อพบความอุดมสมบูรณ์ของที่ราบลุ่มทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงได้เปลี่ยนวิถีชีวิตเข้าสู่ความเป็นหลักแหล่งมากยิ่งขึ้น เป็นสังคมเกษตรกรรม หาเลี้ยงชีพด้วยการเพาะปลูกและปศุสัตว์ สัตว์เลี้ยงที่สำคัญได้แก่ วัวตัวเมีย,ควาย,วัวตัวผู้เลี้ยงไว้บูชา,ม้า,แพะ เป็นต้น¹⁷ ในด้านการเพาะปลูกนั้น พืชที่ปลูกส่วนใหญ่เป็นจำพวกพืชที่ให้เมล็ดเป็นธัญญาหาร เช่น ถั่ว ซึ่งมีหลากหลายชนิด ข้าว และงา โดยเฉพาะข้าวสามารถปลูกได้ถึง 2 ครั้ง เพราะมีน้ำในแม่น้ำคงคาตลอดทั้งปีซึ่งมาจากการละลายของหิมะในฤดูร้อน นอกจากนี้ยังมีฝนตก 2 ช่วงในรอบปี คือช่วงแรกจะตกในฤดูหนาวเดือนมกราคม และช่วงที่สองในเดือนมิถุนายนซึ่งเริ่มเข้าฤดูฝน¹⁸ ประกอบความอุดมสมบูรณ์ของดินสองฝั่งแม่น้ำคงคา เป็นลักษณะดินตะกอน(Gangetic Alluvium) หน้าดินจากเทือกเขาและที่ราบสูงต่างๆที่อยู่ล้อมรอบ ในฤดูฝนถูกน้ำพัดพาชะล้างลงมาทับถมอยู่เบื้องล่างทุกปี เป็นกระบวนการธรรมชาติที่ช่วยปรับสภาพดินให้มีความสมบูรณ์และความพร้อมในการเพาะปลูกอยู่เสมอ เมื่อมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งเพิ่มขึ้น ความจำเป็นในการใช้พื้นที่เพาะปลูกเพื่อบริโภคจึงเพิ่มขึ้นด้วยและทำให้พื้นที่ป่าถูกปรับสภาพมาเป็นพื้นที่ราบสำหรับการเพาะปลูก ขณะเดียวกันการเลี้ยงสัตว์ซึ่งให้ความสำคัญมากในอดีตก็เริ่มลดจำนวนลง ประกอบกับความเชื่อในลัทธิศาสนาเกี่ยวกับการห้ามบริโภคเนื้อสัตว์ได้รับความนิยมมากขึ้น

ชาวอารยันเมื่อเริ่มตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่ง บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา ก็ได้สร้างเฉพาะที่อยู่อาศัยเท่านั้น ยังไม่มีสิ่งก่อสร้างสำหรับใช้ในพิธีกรรม [ภาพที่ 5] หรือเพื่อศาสนา ซึ่งแน่นอนว่าในระยะแรกสร้างขึ้นโดยใช้วัสดุธรรมชาติที่สามารถหาได้ง่ายเช่น ไม้ ไม้ไผ่ หญ้า และต่อมาจึงมีการใช้อิฐดินเหนียว¹⁹ มีการจัดระบบระเบียบของที่อยู่อาศัย ลักษณะผังพื้นที่เส้นเรขาคณิต ซึ่งประกอบด้วยเส้นตรง

ภาพที่ 5 ลักษณะหมู่บ้านของชาวอารยันในสมัยพระเวท

ที่มา Percy Brown. Indian Architecture: Plate I, Figure 1.

และวงกลม เป็นองค์ประกอบหลักของบ้าน โครงสร้างไม่เป็นระบบเสา-คาน ผนังบุด้วยฟาง,หญ้า หรือหวายผูกรวมกันเป็นมัดๆ ฉาบทับด้วยดินเหนียว สร้างอยู่บนฐานสูงป้องกันน้ำท่วม พื้นบ้านเป็นดินอัดแน่น และหมู่บ้านล้อมรอบด้วยรั้วไม้ มีประตูทางเข้าตามทิศต่างๆทั้ง 4 ทิศ องค์ประกอบต่างๆของบ้านจะผูกหรือยึดโยงด้วยแฉ้เชือก และเดือย สลัก บานประตูร้อยด้วยเชือกหนังเจาะรูติดกับผนัง²⁰

¹⁷ Sengupta Padmini. Everyday life in ancient India. (London : Oxford University Press, 1950) p. 33

¹⁸ Ling Trevor. Op.cit., p. 40

¹⁹ Rowland Benjamin. The Art and Architecture of India. (Maryland: Penguin Books Inc.,1953) p. 43

²⁰ Sengupta Padmini. Op.cit., p. 38-39

ชาวอารยันมีทักษะสูงในงานช่าง มีการสร้างรถม้า เตี้ยและตั้ง ประดิษฐ์ภาชนะอื่นๆขึ้นใช้ในครัวเรือน เช่น หม้อ กระทะ โอ่งใส่น้ำ คนโท ชัน ชาม ส่วนมากจะเป็นภาชนะดินเผา และภาชนะที่ทำด้วยทอง ทองแดง ขวดหนัง เป็นต้น²¹

ภาพที่ 6 เมืองสำคัญริมฝั่งแม่น้ำคงคาในสมัยพุทธกาล(ประมาณ 500 ปีก่อนคริสตกาล)

ที่มา Sengupta Patami. Every life in ancient India., p. 59

หลังจากที่ตั้งหลักแหล่งมั่นคงแล้ว ประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงเริ่มมีการขยายดินแดนออกไปในพื้นที่ทางตอนใต้ของอนุทวีปอินเดียในยุคมหากาพย์(1,000-500 ปีก่อนคริสตกาล) ดังมีเรื่องราวปรากฏในวรรณคดีรามายณะ และได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองจากหมู่บ้านเล็กๆเข้าสู่ความเป็นเมืองมากขึ้น มีการแบ่งการปกครองเป็นอาณาจักร แคว้นต่างๆ มีกษัตริย์เป็นผู้ปกครองแทนหัวหน้าเผ่า และการปกครองที่มีสภาของชุมชนมีอำนาจในการปกครอง บริเวณที่ราบกว้างใหญ่แห่งนี้เป็นที่ตั้งของเมืองสำคัญริมฝั่งแม่น้ำคงคา และแม่น้ำยมมนา[ภาพที่ 6] ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยพุทธกาลมีอาณาจักรหรือแคว้นต่างๆประมาณ 16 แคว้น ซึ่งต่างก็ปกครองตนเองเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน มีแคว้นดังต่อไปนี้²²[ภาพที่ 7]

1. **แคว้นมคธ(Magadha)** มีเมืองหลวงคือ เมืองราชคฤห์(Rajagriha) อยู่ทางตอนใต้ของแม่น้ำคงคา ต่อมาภายหลังย้ายมาอยู่ที่เมืองปาฏลิบุตร(Pataliputta) ฝั่งตรงข้ามแม่น้ำคงคา มีกษัตริย์องค์แรกในราชวงศ์ไศศุนาคะ คือ พระเจ้าพิมพิสาร ต่อมาได้แก่พระเจ้าอชาตศัตรู เป็นแคว้นที่มีอำนาจสูงสุดในสมัยพุทธกาล ขอบเขตของแคว้นนี้ครอบคลุมโดยรอบทางทิศเหนือจรดแม่น้ำคงคา จรดแม่น้ำจัมปาทางทิศตะวันออกและทางทิศใต้จรดเทือกเขาวิณธีย ทางทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสินธุ ในสมัยพุทธกาลกล่าวกันว่าประกอบไปด้วยหมู่บ้าน 80,000 หมู่บ้าน รวมความยาวของเขตโดยรอบพื้นที่กว่า 2,300 ไมล์(รวมแคว้นอังคะด้วย)
2. **แคว้นโกศล(Kosala)** มีเมืองหลวงคือสาวัดดี(Sravatthi) กษัตริย์องค์แรกที่ปกครอง คือพระเจ้าปเสนทิ และต่อมาคือพระเจ้าวิฑูทัพพะ โอรสของพระองค์ แคว้นนี้แบ่งเป็น 2 ภาคคือ ภาคเหนือมีสาวัดดีเป็นศูนย์กลาง ภาคใต้มีเมืองกุศาวดีเป็นศูนย์กลาง แคว้นโกศลได้ครอบครองเมืองสาเกตและพาราณสีเป็นเมืองขึ้น โดยมีอาณาเขตทางทิศใต้จรดแม่น้ำคงคา ทางทิศตะวันออกจรด

²¹ Ibid., p. 40

²² Rhys-Davids. T.W., Buddhist India. 9 th. Ed. (Deihi : Hindustan Press,1970) p. 2,11-15.

แม่น้ำกันดั๊ก ทางทิศเหนือจรดภูเขา แคว้นโศลเป็นแคว้นที่มีบทบาทต่อการเผยแพร่พุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าได้จำพรรษาที่เมืองสาวัตถีเป็นระยะเวลานานกว่า 25 พรรษา ในสมัยพระเจ้าวิทูทัพพะได้รวบรวมเอาแคว้นศากยะของราชวงศ์พระพุทธเจ้า เข้ามาอยู่ในการปกครองด้วย

3. **แคว้นวัตสะ (Vatsa)** มีเมืองหลวงคือโกสัมพี (Kosambi) ตั้งอยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำยมุนา ปกครองโดยพระเจ้าอุเทน ต่อมาคือพระเจ้าปะรินทโพธิสของพระองค์ แคว้นนี้มีชื่อเสียงในการทอผ้าฝ้าย
4. **แคว้นอวันตี (Avanti)** มีเมืองหลวงคืออุชเชนี (Ujjaini) แบ่งออกเป็น 2 ภาคคือ ภาคเหนือมีอุชเชนีเป็นเมืองศูนย์กลาง ภาคใต้มีเมืองมิหามาตีเป็นเมืองศูนย์กลาง แคว้นอวันตีเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาที่สำคัญในสมัยพุทธกาล
5. **แคว้นอังคะ (Anga)** อยู่บนฝั่งขวาของแม่น้ำคงคา มีแม่น้ำเล็กๆคือแม่น้ำจัมปา ไหลผ่าน มีเมืองหลวงคือมาลินี (จัมปา) เป็นศูนย์กลางการค้า ขอบเขตแคว้นไม่เป็นที่ทราบแน่ชัด ต่อมาถูกรอบครองเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นมคธ ในสมัยพระเจ้าพิมพิสาร
6. **แคว้นกาสิ (Kasi)** ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำวรุณาและแม่น้ำอสิ จึงเป็นที่มาของชื่อเมืองหลวงว่า วารานาสี (Varanasi or Banaras) ตั้งอยู่ด้านเหนือของแม่น้ำคงคา และได้ถูกรวบรวมเข้ากับแคว้นโศลก่อนสมัยพุทธกาล
7. **แคว้นวัชเชน (Vajjain)** แคว้นนี้ประกอบด้วยชนเผ่าอิสระ 8-9 เผ่า ที่สำคัญคือ พวกวิเทห์นและลิจฉวี พวกลิจฉวีมีศูนย์กลางการปกครองที่เวสาลี ซึ่งเป็นเมืองใหญ่เป็นปึกแผ่นมั่นคง มีตึก อาคาร บ้านเรือนใหญ่โต และเป็นปรปักษ์กับแคว้นมคธ เคยส่งกองทัพไปในสมัยพระเจ้าพิมพิสาร ส่วนพวกวิเทห์น มีศูนย์กลางที่เมืองมิถิลา (ชนกปุระ) เป็นเมืองเล็กๆแถบชายแดนประเทศเนปาลปัจจุบัน
8. **แคว้นมัลละ (Malla)** พวกมัลละอยู่ทางทิศตะวันออกของอินเดีย มีอาณาเขตกว้างขวางมากจากตอนเหนือบนภูเขาสูง จรดดินแดนของพวกศากยะ ทิศเหนือจรดวัชเชน และบางส่วนของใต้ของศากยะ มีความเจริญมากในสมัยพุทธกาล มีเมืองสำคัญคือ กุสินาราและปาวา ต่อมาตกอยู่ในอำนาจของแคว้นมคธในสมัยหลังพุทธกาล หลังจากการเสด็จสู่ปรินิพพานไม่นานนัก
9. **แคว้นเจติ (Cheti)** มีอาณาจักรตั้งอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำยมุนา ไม่มีบทบาทมากนักในสมัยพุทธกาล
10. **แคว้นคुरू (Kuru)** มีเมืองหลวงชื่อ อินทระ ซึ่งอยู่ใกล้เมืองนิวเดลีในปัจจุบัน ทิศตะวันออกติดกับปัญจาละ ทิศใต้ติดกับมัทยัส เป็นเมืองเล็กๆในสมัยพุทธกาล และเป็นที่เกิดขึ้นของนิทาน เรื่องเล่าต่างๆในสมัยพุทธกาล
11. **แคว้นปัญจาละ (Panchalas)** อยู่บริเวณทิศเหนือและทิศตะวันออกของเดลีปัจจุบันจากตีนเขาหิมาลัยลงมาบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา แบ่งออกเป็น 2 ภาค คือ ภาคเหนือมีศูนย์กลางที่เมืองอหิจัตตร (รามนคร) ภาคใต้มีศูนย์กลางที่กัมปิลยะ เมืองที่มีชื่อเสียงของแคว้นนี้คือ กานินหรือกานยกุปชา
12. **แคว้นมัตสยา (Marsya)** มีเมืองหลวงคือ วิราฎนคร ปัจจุบันคือ เมืองไบรอต ไม่มีบทบาททางการเมืองในสมัยพุทธกาล ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของแคว้นคुरूและทางตะวันตกของแม่น้ำยมุนา ซึ่งเป็นเมืองที่แยกจากปัญจาละภาคใต้

13. **แคว้นศุรเสนะ**(Surasena) มีเมืองหลวงอยู่มถุรา ริมฝั่งแม่น้ำยมุนา พระเจ้าอวันติบุตร กษัตริย์แห่งศุรเสนะ เป็นสาวกของพระพุทธเจ้าผู้สนับสนุนการเผยแผ่ศาสนาในมถุรา ต่อมาก็ตกเป็นของมครในช่วงระยะเวลาหนึ่ง
14. **แคว้นอัสสกะ**(Assaka) ในสมัยพุทธกาลตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโคธาวารี มีเมืองหลวงชื่อโพทานะ หรือโพทาสี บางครั้งก็ถูกกล่าวถึงว่าเป็นส่วนหนึ่งของแคว้นอวันติ เนื่องจากตั้งอยู่ระหว่างศุรเสนะและอวันติ
15. **แคว้นคันธาระ**(Gandhara) มีอาณาเขตครอบคลุมถึง Peshawar รวมถึงทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของปัญจาบมีเมืองหลวงคือตักชิลลา กษัตริย์ที่ปกครองแคว้นในสมัยนั้น คือ พระเจ้าปุกกุชาติ (Pukkusati) ในสมัยพุทธกาลกล่าวกันว่ามีการส่งทูตไปสัมพันธ์ไมตรีกับพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ แคว้นคันธาระเป็นเมืองศูนย์กลางการค้า และการศึกษาในสมัยพุทธกาล พื้นที่แถบนี้ได้ถูกรุกรานและผลัดเปลี่ยนกันเข้ามาครอบครองของพวกเปอร์เซีย กรีก เป็นต้น ในยุคต่อมาอยู่ใต้อำนาจของแคว้นอวันติ
16. **แคว้นกามโพช**(Kamboja) อยู่ใกล้กับแคว้นคันธาระ มีอาณาเขตครอบคลุมชายแดนตะวันตกเฉียงเหนือ

แคว้นที่มีความสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า และความเจริญในพุทธศาสนาสืบเนื่องมาตลอดในสมัยพุทธกาลนั้น ได้แก่ แคว้นโกศลและแคว้นมคธ สำหรับแคว้นโกศลในยุคพุทธกาลนั้นเริ่มเสื่อมอำนาจซึ่งต่างจากแคว้นมคธที่เจริญขึ้นตามลำดับตั้งแต่ในสมัยพระเจ้าพิมพิสาร ในปลายสมัยพุทธกาล พระเจ้าอชาตศัตรูพระโอรสได้ยึดเอาแคว้นโกศลมารวมไว้กับแคว้นมคธ และยึดเมืองของพวกลิจจวีคือเมืองเวสาลี

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าเมื่อก้าวเข้าสู่สมัยพุทธกาลนั้น ประชาชนได้เริ่มมีวิถีชีวิตแบบชาวเมืองแล้ว มีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมที่ชัดเจน มีระบบวรรณะซึ่งมีความเข้มงวดมากขึ้นจากเดิม ตลอดจนความสามารถในด้านต่างๆของผู้คนในสมัยนั้น เช่น มีมือทางช่างก็ปรากฏกลุ่มประกอบอาชีพต่างๆ เช่น ช่างไม้ ช่างปั้นหม้อ ช่างจักสาน ช่างแก้ว ช่างทอง ฯลฯ ทั้งหมดรวมตัวกันเป็นสมาคมช่าง(Guild System) ความสามารถในการค้าขายจนมีความร่ำรวยเป็นเศรษฐีและเริ่มมีอำนาจในการต่อรองกับกษัตริย์ เพราะเป็นผู้เสียภาษีจำนวนมากในการทำนุบำรุงแคว้นหรืออาณาจักรต่างๆ ซึ่งจะกล่าวถึงสภาพสังคมโดยทั่วไปของอินเดีย เพื่อให้ทราบถึงสถานการณ์ของบ้านเมืองในขณะนั้นเมื่อมีการตั้งมั่นพุทธศาสนา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญต่อความเข้าใจในแนวความคิดของพระพุทธองค์ ต่อการกำหนดลักษณะสถาปัตยกรรมในพุทธศาสนา โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยสำหรับพระภิกษุสงฆ์ในสมัยพุทธกาล

สภาพสังคมทั่วไปของอินเดียสมัยพุทธกาล

สภาพทั่วไปทางสังคมและเศรษฐกิจได้มีผู้ค้นคว้ารวบรวมไว้มาก โดยการศึกษาจากหลักฐานการบันทึกในวรรณคดี นิทานชาดก โดยเฉพาะมหากาพย์รามายณะ(Ramayana) และมหากาพย์มหาภารตะ(Mahabharata)มหากาพย์ทั้งสองนี้มีความสำคัญต่อชีวิตจิตใจและสังคมชาวอินเดียเป็นอย่างยิ่ง ในแง่ประวัติศาสตร์มหากาพย์ดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นชีวิตทางสังคม วัฒนธรรม ศาสนา และการเมืองการปกครองของอินเดียซึ่งอยู่ในช่วงปลายสมัยพระเวทก่อนเข้าสู่สมัยพุทธกาล ประมาณ 1,000-500 ปีก่อนคริสตกาล

ภาพที่ 7 ที่ตั้งแคว้นสำคัญต่างๆ ในสมัยพุทธกาล บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา(ที่ราบภาคกลาง)

ที่มา จัดทำโดยผู้วิจัย, แผนที่จาก Gertrude Emerson Sen. The Story of Early Indian Civilization: p.72

นักประวัติศาสตร์จึงเรียกช่วงเวลานี้ว่า "สมัยมหากาพย์"²³ และเป็นช่วงเวลาซึ่งคาบเกี่ยวกับการถือกำเนิดขึ้นของพุทธศาสนา(509 B.C.)²⁴ ซึ่งต่อมากลายเป็นศาสนาที่ได้รับความนิยมของผู้คนในสมัยพุทธกาล ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบความเชื่อ ความคิดทางสังคมในสมัยมหากาพย์ แต่ลักษณะสภาพแวดล้อมทางกายภาพโดยทั่วไปแล้วไม่แตกต่างไปจากสมัยมหากาพย์ ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นช่วงเวลาเดียวกันในระหว่างที่พระพุทธเจ้าทรงแสวงหาความหลุดพ้นจากทุกข์ จนกระทั่งทรงพบอริยสัจจ์ 4

มหากาพย์รามายณะ จัดว่าเป็นกาพย์เรื่องแรกของอินเดีย และเป็นกาพย์ที่ยิ่งใหญ่แพร่หลายไปทั่วโลก ซึ่งได้แสดงถึงการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของพวกอารยันในสมัยนั้น มีโครงเรื่องสำคัญคือ กรณีพิพาทระหว่างพระรามกับท้าวราพณาสูร(ทศกรรฐ์) พระรามเปรียบเสมือนตัวแทนของอารยัน ส่วนท้าวราพณาสูรเป็นเสมือนตัวแทนของพวกที่ไม่ใช่อารยัน ได้แก่ชาวพื้นเมืองเดิมคือพวกทราวาชีเป็นส่วนใหญ่ เป็นสงครามขยายดินแดนจากภาคเหนือลงสู่ภาคใต้ และภาคอื่นๆของอินเดีย ซึ่งจบลงด้วยชัยชนะของพวกอารยัน แต่ก็ทำให้เกิดการผสมกลมกลืนระหว่างอารยันกับชนพื้นเมืองเดิม ตลอดจนวัฒนธรรมต่างๆด้วย ส่วนมหากาพย์มหาภารตะ เป็นเรื่องราวการพิพาทระหว่างพวกอารยันด้วยกันเอง ระหว่างตระกูล 2ตระกูลคือ ตระกูลปันทวะ(ปานทพ) และตระกูลกัรวะ(เการพ) สนามรบคือทุ่งกุรุเกษตรเขตที่ราบภาคเหนือแถบแคว้นคุรุ ซึ่งบรรดากษัตริย์อารยันทั้งหลายได้เข้าไปมีส่วนในการรบด้วยโดยเข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ตระกูลปานทพได้รับความช่วยเหลือจากแคว้นกาสิ โกศล มคร เจตี มัทธยะ มฤธา ส่วนตระกูลเการพได้รับการสนับสนุนจากแคว้นสกะ กัมโพช ลินธ์ มัทราสและเมืองอื่นๆทางใต้²⁵

จากเรื่องราวมหากาพย์ทั้งสองนี้ ทำให้เราทราบถึงลักษณะทางสังคมซึ่งเชื่อมต่อมาถึงสมัยพุทธกาล อันจะทำให้เราเข้าใจถึง ความเจริญรุ่งเรืองทางวัฒนธรรม ความสามารถในการพัฒนาหรือสร้างสรรค์สิ่งต่างๆในสมัยนั้น ตลอดจนสภาพปัญหาของสังคมที่เกิดขึ้นและเป็นแรงผลักดันสำคัญต่อการปฏิรูปสังคม ตลอดจนศาสนาที่นับถือเดิมคือศาสนาพราหมณ์ ซึ่งสร้างความเหลื่อมล้ำทางสังคมและเกิดช่องว่างระหว่างชนชั้นวรรณะมากขึ้น และมีผลกระทบต่อการตั้งมั่นและเผยแพร่พุทธศาสนา ซึ่งจำเป็นต้องระมัดระวังเพื่อมิให้เป็นการซ้ำเติมสภาพจิตใจของคนในสมัยนั้น

สภาพทางสังคม

สภาพสังคมอินเดียในปลายสมัยพระเวทเข้าสู่สมัยพุทธกาล สังคมทั่วไปอยู่ในขั้นประณีตทางจิตใจสูง เป็นยุคแห่งการฟื้นฟูและการปฏิรูปทางสังคมและจิตใจ ซึ่งช่วงดังกล่าวนี้ไม่มีศาสนา 2 ศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นคือ ศาสนาเซน(Jain) โดยวรรธมาน มหาวีระ(598-525ปีก่อนคริสตกาล.)และศาสนาพุทธโดยสิทธัตถะ โคตมะ (544-461ปีก่อนคริสตกาล) ทั้งสองเป็นโอรสของกษัตริย์ผู้ครองนครเวสาลี(Vaisali) และกบิลพัสดุ์(Kapilavastu) ตามลำดับ การเกิดขึ้นของศาสนาทั้งสองศาสนานี้แสดงให้เห็นถึงแม้จะมีความสะดวกสบายในวรรณะกษัตริย์ แต่ก็ไม่มีความสุขอย่างแท้จริง จึงแสวงหาการเปลี่ยนแปลงแนวความคิดต่อวิถีชีวิต ซึ่งมีแนวทางที่คัดค้านแนวคิด

²³ ภารตี มหาพันธ์ ประวัติศาสตร์เอเชียใต้ (ชลบุรี : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, 2523) หน้า 23

²⁴ พระพุทธเจ้าประสูติในราว 544 ปีก่อนคริสตกาล ตามพุทธประวัติเมื่อพระพุทธเจ้าทรงพระชนมได้ 29 พรรษา ทรงผนวชและตรัสรู้เมื่อพระชนมได้ 35 พรรษา ผู้วิจัยจึงถือเอาจำนวนปีพระชนมายุที่ตรัสรู้ ลบด้วยปีที่ประสูติเป็นปีที่ถือกำเนิดของพุทธศาสนา ประมาณ 509 ปีก่อนคริสตกาล

²⁵ ภารตี มหาพันธ์ เรื่องเดิม. หน้า 24-26.

เดิมที่เชื่อถืออยู่ในสังคมพราหมณ์-ฮินดู การปฏิรูปทางศาสนาครั้งนี้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยนั้นเป็นอย่างมาก

ระบบวรรณะ ได้เพิ่มความเข้มงวดขึ้นเรื่อยๆ ในสมัยนี้มีวรรณะย่อยๆเกิดขึ้นมากมายนอกจากวรรณะทั้ง 4 ซึ่งได้แก่ พราหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร สาเหตุหนึ่งเกิดจากการแต่งงานข้ามวรรณะกัน พวกวรรณะต่ำๆได้รับความทุกข์ยาก และถูกดูถูกเหยียดหยามในขณะที่พวกพราหมณ์ดำเนินชีวิตอย่างสุขสบายทางโลก และขาดความซื่อสัตย์สุจริต แม้แต่บุคคลในวรรณะกษัตริย์และวรรณะแพศย์ก็ไม่พอใจในสถานการณ์ของพวกพราหมณ์ในสังคม ในฐานะผู้ผูกขาดการติดต่อระหว่างชาวฮินดูกับพระเจ้า ชีวิตของชาวฮินดูต้องขึ้นกับการประกอบพิธีของพราหมณ์ในแทบทุกๆเรื่อง

ระบบครอบครัว ในสมัยนี้ผู้ชายมีภรรยาได้หลายคน และผู้หญิงก็สามารถมีสามีได้หลายคนเช่นเดียวกัน ผู้หญิงจะได้รับการยกย่องมาก ดังมีปรากฏในมหาภารตะเขียนไว้ว่า ภรรยาเป็นครึ่งหนึ่งของสามี ค่าของเธอนั้นมีค่ามากเสียยิ่งกว่ามิตรสหายใดๆ เป็นผู้นำความสุขสมบูรณ์แก่ครอบครัว ผู้ให้แสงสว่างแก่บ้านเรือน ในยามทุกข์เป็นผู้ปลอบโยนให้กำลังใจแก่สามี ลักษณะครอบครัวเป็นครอบครัวร่วม ซึ่งประกอบด้วยปู่ย่า พ่อแม่ ลูกป้า น้า อา ลูกหลาน ทั้งหมดอยู่ในบ้านหลังเดียวกัน

การแต่งกาย ในสมัยนี้ผู้ชายใช้ผ้ายาว 2 ชั้น ห่อหุ้มร่างกายและเมื่อปรากฏตัวในที่สาธารณะต้องพันศรีษะ เด็กหนุ่มจะใช้ผ้าสีพันศรีษะ ชายสูงอายุใช้ผ้าขาว ผู้หญิงก็ใช้ผ้ายาวๆ 2 ชั้นเช่นกัน ชินล่างใช้พันร่างกายแบบ紗หรี ชินบนใช้คลุมศรีษะ ผ้าที่ใช้ทั่วไปเป็นผ้าฝ้าย บางครั้งก็ใช้ผ้าขนสัตว์ เครื่องประดับนิยมใช้เครื่องประดับที่ทำด้วยเงินและทอง

ภาษา ภาษาที่ใช้เป็นทางการในสมัยนั้นคือ ภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นภาษาชั้นสูงมีแบบแผนหลักเกณฑ์ตายตัว จึงนิยมใช้ภาษาปรากฏฤต ซึ่งเป็นภาษาเดียวกันของชาวบ้านใช้พูดกันในห้องถิ่น ไม่มีความประณีตมากนัก นอกจากนี้ยังมีภาษาอื่นซึ่งสืบเนื่องมาจากภาษาสันสกฤต เช่น ฮินดี มคร เป็นต้น

การศึกษา มีการศึกษาปรัชญา ศิลปการพูด การร่ายรำ การใช้อาวุธ ตลอดจนศาสตร์อื่นๆ เช่น การแพทย์ เป็นต้น สถานศึกษาที่เป็นสำนักอาจารย์เรียกว่า อาศรม ซึ่งตั้งอยู่ตามป่าไม่ไกลจากตัวเมือง นักศึกษาจะพำนักอยู่กับอาจารย์ใช้ชีวิตตามหลักพรหมจรรย์ สถานศึกษาเหล่านี้จะมีนักศึกษาไม่มากนัก ขึ้นอยู่กับชื่อเสียงของอาจารย์ นอกจากนี้ยังมีเมืองพาราณสีเป็นศูนย์กลางทางศาสนา และการศึกษา และเป็นที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศพระธรรมคำสอนเป็นครั้งแรกในสวนเมืองพาราณสี ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของที่ราบภาคกลางก็มีเมืองที่มีความเจริญมาก่อนสมัยพุทธกาล คือเมืองดักษิลา ซึ่งเป็นเมืองศูนย์กลางการศึกษา และวิทยาการต่างๆ โดยเฉพาะวิชาทางแพทย์และศิลปศาสตร์ เป็นศูนย์กลางการศึกษาของพราหมณ์ในยุคสมัยพุทธกาล เมืองดักษิลาจึงมีบทบาทที่สำคัญต่อความเจริญ การพัฒนาของเมืองอื่นๆในแถบที่ราบลุ่มภาคกลาง นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์กลางการปกครองของแคว้นทางภูมิภาคนี้ในสมัยโมริยะอีกด้วย

สภาพของศาสนา

ศาสนาพราหมณ์ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น มีพิธีและกระบวนการเพิ่มขึ้นมากมาย จนคนสมัยนั้นทั่วไปไม่อาจเข้าใจได้ และปรัชญาใหม่ๆของพราหมณ์เป็นเรื่องที่เข้าถึงได้ยาก คนส่วนใหญ่จึงหันไปเชื่อถือในเรื่องโชคลาง พิธีบูชายัญ ประชาชนผู้กระทำพิธีเสียค่าใช้จ่ายสูงให้กับพราหมณ์ และจะต้องฆ่าสัตว์จำนวนมาก ขณะเดียวกันยังกำหนดพิธีการที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตนับตั้งแต่เกิดจนตาย เช่น พิธีขอบุตร พิธีเอาเด็กขึ้นอยู่ พิธีโกนจุก ฯลฯ การประกอบพิธีเหล่านั้นทำให้พวกพราหมณ์ร่ำรวย แต่คนทั่วไปเดือดร้อน และในช่วงเวลานั้นก็มี

การฝึกหัดทำสมาธิโดยการทรมาร่างกายด้วยวิธีต่างๆมากมาย เพราะมีความเชื่อว่าถ้าเอาชนะความรู้สึกทางกายได้ จะเป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ เทพเจ้าในสมัยพระเวทคล้ายความสำคัญลงไปมาก เทพเจ้าที่สำคัญในสมัยมหากาพย์ ได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ พระศิวะ ลัทธิวาดาร หรือการเกิดใหม่ของพระวิษณุได้รับความนิยมเป็นที่เชื่อมั่นของคนในสมัยมหากาพย์

สภาพทางเศรษฐกิจ

อาชีพของชาวอารยันในสมัยนี้คือ เกษตรกรรม หัตถกรรม และค้าขาย ในด้านการเพาะปลูกมีการศึกษาวิธีการทำนา มีการทำชลประทานเพื่อนำน้ำไปช่วยในการเกษตรกรรม ส่วนการเลี้ยงสัตว์ มีการเลี้ยงสัตว์ที่มีประสิทธิภาพ สัตว์เลี้ยงที่สำคัญคือ วัว

การทำหัตถกรรมและการประดิษฐ์ มีการทอผ้าฝ้าย ผ้าไหม ผ้าขนสัตว์ มีความรู้เกี่ยวกับการย้อมผ้าสีต่างๆ การผลิตสินค้าที่ทำด้วยทอง ไข่มุกซ์และพลอยสีต่างๆ นอกจากนี้ยังมีพวกช่างฝีมือต่างๆ²⁶ เช่น ช่างไม้ ช่างทาสีบ้าน ช่างหม้อ ช่างโลหะ ช่างหิน ช่างหนัง ช่างหนัง ช่างจักรสาน ช่างแก้ว-แหวน ช่างร้อยดอกไม้พวงมาลัย เป็นต้น ช่างเหล่านี้รวมกลุ่มกันเป็นหมู่บ้านเรียกว่า "นิคม" ในนิทานชาดกของอินเดียชั้นได้เขียนเล่าถึงนิคมช่างไม้ประกอบด้วยครัวเรือนถึง 1000 ครัวเรือนในนิคม มีความสามารถประดิษฐ์อาวุธ เช่น มีด หอก ดาบ ขวาน รถเทียมวัว ตลอดจนเครื่องเรือน เช่น โต๊ะ เติง ตั้ง เป็นต้น นอกจากนี้ในแต่ละกลุ่มอาชีพก็จัดตั้งเป็นสมาคมช่างฝีมือสมาคมพ่อค้า มีหัวหน้าสมาคมหรือหัวหน้าพ่อค้า ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความสำคัญมากรองลงมาจากนักบวชหรือพรหมณิในสมัยนั้น ที่กษัตริย์ให้ความสำคัญเพราะเป็นกลุ่มที่สนับสนุนรายได้ในการปกครอง หรือจ่ายภาษีให้กับรัฐ²⁷

การค้าขายมีความเจริญรุ่งเรืองมากทั้งภายในอนุทวีปอินเดียเอง และขยายตัวออกไปถึงดินแดนอื่นๆ เช่น อียิปต์ ตามที่ปรากฏประมาณศตวรรษที่ 5 ก่อนคริสตกษัตริย์ได้มีอาณาเขตของพวกพ่อค้าอินเดียตั้งขึ้น ณ เมืองเมมฟิส(Memphis) ในอียิปต์ มีการค้นพบหลักฐานเป็นรูปปั้นศรีษะตัวอย่างของพ่อค้าชาวอินเดีย และเป็นไปได้ว่าอาจมีการติดต่อค้าขายถึงในเอเชียอาคเนย์ด้วยแล้วก็ได้ เพราะพบว่ามีการสร้างเรือขึ้นใช้ในการเดินทางในแม่น้ำและในทะเลแล้ว การค้าขายจะมีทั้งใช้วิธีการแลกเปลี่ยนสินค้าด้วยผลิตภัณฑ์และใช้เงินตราเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน เส้นทางทางการเดินทางไปค้าขายโดยขบวนคาราวานมี 3 เส้นทางหลัก²⁸ คือ[ภาพที่ 8]

1. สายทิศเหนือ-ตะวันตกเฉียงใต้ เส้นทางไปกลับจากเมืองสาวัตถี-เมืองปัทมปุระ ซึ่งจะต้องแวะพักและค้าขายตามเมืองต่อไปนี้(จากทิศใต้ขึ้นมา) คือ มหิสสตี(Mahissati) ,อุชเชนี(Ujjeni) ,โกณฑธา(Gonaddha), เวทิสวา (Vedisa), โกลัมพี(Kosambi), สาเกต(Saketa)

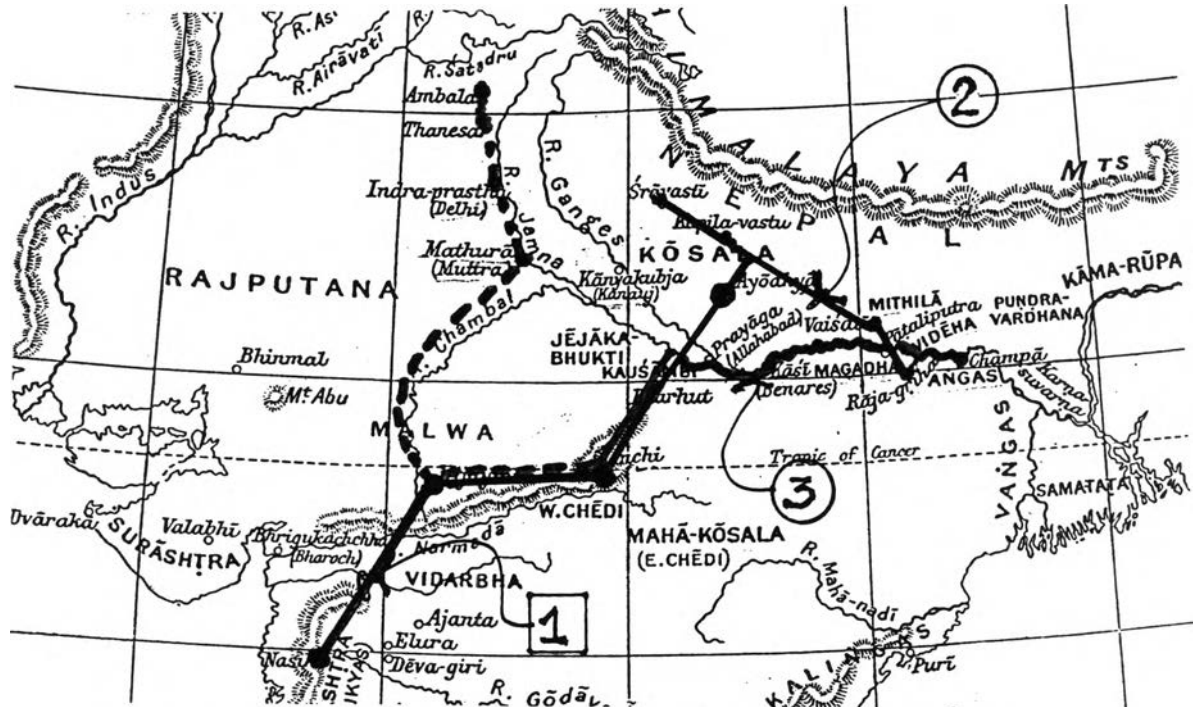
2. สายทิศเหนือ-ทิศตะวันออกเฉียงใต้ จากสาวัตถี-ราชคฤห์ เป็นเส้นทางเก่าแก่ระหว่างเมืองในสมัยโบราณ เดินทางผ่านแนวภูเขาทางตอนเหนือเมืองเวสาลีแล้ววกลงทางใต้ข้ามแม่น้ำคงคาถึงเมืองราชคฤห์ เมืองที่เป็นทางผ่านคือ(จากสาวัตถี) เซตยะ(Setavya),กบิลพัศค์(Kapilavastu), กุสินารา(Kusinara), ปาวะ(Pava), หัตถคาม(Hatthi-gama),กันทคาม(Bhandagama),เวสาลี(Vesali), ปาฏลีบุตร(Pataliputta) และนาลันทา(Nalanda) สามารถที่จะไปถึงคะยา(Gaya)ได้

²⁶T.W. Rhys-Davids Buddhist India.9 th ed. (Delhi : Hindustan Press, 1970) p. 40-41

²⁷ ภารตี มหาชนธิ์ เรื่องเดิม. หน้า 27-33

²⁸ T.W. Rhys-Davids. Op. cit., p. 44-45

3. สายทิศตะวันตก-ตะวันตก เป็นเส้นทางน้ำหลักตามแนวแม่น้ำคงคา การเดินทางเรือขึ้นไปตามแม่น้ำคงคาจนถึงเมืองสหเจติ(Sahajati) และขึ้นไปตามแม่น้ำยมนาถึงเมืองโกสัมพี(Kosambi) ขาลงแม่น้ำไปจนถึงปากแม่น้ำคงคาออกไปตามแนวชายฝั่งทะเลของพม่าในปัจจุบัน ในบางตำรากล่าวลงมาถึงเพียงแคว้นมคธ สิ้นสุดที่เมืองจัมปา(Champa) และล่องขึ้นไปถึงโกสัมพีแล้วใช้เส้นทางบกสายที่ 1 ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ แล้วต่อขึ้นไปผ่านมฤททางทิศตะวันตกเฉียงเหนือถึงตักศิลา หรืออาจจะต่อจากสาวตีไปเมืองฮัสตินาปุระแถบปัญจาบแล้วต่อไปถึงตักศิลาได้

ภาพที่ 8 แผนที่เส้นทางค้าขายโดยสังเขป 3 เส้นทางหลักระหว่างเมืองต่างๆในสมัยพุทธกาล

ที่มา จัดทำโดยผู้วิจัย, แผนที่ L.D. Barnett. Antiquities of India :Fig 1

สภาพการเมืองการปกครอง

ในสมัยนี้ได้มีสภาพวิถีชีวิตทั้งแบบชาวเมืองและหมู่บ้านในชนบท โดยมีการปกครองทั้งแบบที่มีกษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจสูงสุดและการปกครองแบบระบบรัฐสภาด้วย ในระบบกษัตริย์แม้ว่าจะมีอำนาจมากในการปกครองแต่ก็ต้องอยู่ในหลักธรรม ประชาชนสามารถที่จะถอดถอนกษัตริย์ที่ชั่วร้ายได้ ราชนูปริหิตหรือพวกพราหมณ์มีฐานะสำคัญในราชสำนักเพราะเป็นทั้งที่ปรึกษาและผู้ประกอบพิธีการทางศาสนา ทำให้มีอำนาจมากบางครั้งสามารถทำทลายอำนาจของกษัตริย์ได้ ภาษีส่วนใหญ่มาจากภาษีที่ดินและภาษีจากการเข้ามาค้าขาย ซึ่งเสียภาษีเป็นผลผลิตทางการเกษตร หรือถ้าเป็นพ่อค้าในเมืองก็จะเสียภาษีเป็นเงินสด หากเป็นพ่อค้าต่างถิ่นก็เสียเป็นผลผลิต หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้านจะปกครองตนเอง เป็นหน่วยโครงสร้างพื้นฐานสำคัญทางการเมืองและเศรษฐกิจ

ลักษณะที่อยู่อาศัยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา

ลักษณะที่อยู่อาศัยในเมือง

รูปแบบสถาปัตยกรรมไม่มีหลักฐานใดๆ หลงเหลือให้ศึกษาถึงลักษณะสถาปัตยกรรมได้ เพราะระยะเวลาที่เนิ่นนานมากกว่า 2500 ปีแล้ว นอกจากอ้างอิงจากการบันทึกในคัมภีร์พุทธศาสนา คัมภีร์พระเวท ตลอดจนวรรณกรรมต่างๆ ยังมีภาพสลักบนรั้วและซุ้มประตูทางเข้าสถูปซึ่งสร้างขึ้นในสมัยหลังพุทธกาล เช่น สถูปพินาย

เลข 1 ที่สาญจีและภารหุต ทั้งสองสถาปนั้เฉพาะตัวองค์สถาปนั้บนพื้นฐานว่าสร้างขึ้นประมาณ 250 ปีก่อนคริสตกาล ส่วนรั้วและซุ้มประตูรั้วล้อมรอบสถาปนั้จัดสร้างขึ้นภายหลัง โดยรั้วและซุ้มประตูที่สถาปนั้การหุตสร้างขึ้นประมาณ 150 ปีก่อนคริสตกาลส่วนที่สถาปนั้สาญจีสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยอานธระในประมาณ 25 ปีก่อนคริสตกาล [ภาพที่ 9-11] ภาพสลักดังกล่าวนี้แสดงถึงเรื่องราวในพุทธประวัติ และรูปแบบสถาปัตยกรรมต่างๆ ซึ่งสามารถสะท้อนลักษณะความเป็นอยู่ สภาพบ้านเมือง ตลอดจนอาคารซึ่งใช้ประโยชน์เป็นพุทธสถาน ในสมัยพุทธกาล และพัฒนาการของรูปแบบสถาปัตยกรรมในสมัยหลังพุทธกาลได้ใกล้เคียงที่สุด

ตามที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกกล่าวถึงการเสด็จปรินิพพานของพระพุทธองค์ เมื่อพระอานนท์กล่าวว่า พระพุทธองค์ไม่สมควรจะเสด็จปรินิพพานในเมืองเล็กๆที่กุสินารานี้ มีเมืองใหญ่อีกหลายเมืองที่มีความเหมาะสมกับการเสด็จปรินิพพานของพระพุทธองค์ เช่น ราชคฤห์ สาวตถิ์ สาเกต(อโยธยา) โกสัมพี กาสี เป็นต้น²⁹ การกล่าวถึงลักษณะเมืองใหญ่เหล่านี้ไม่มีรายละเอียดที่แสดงถึงลักษณะเมือง แต่จากภาพสลักซุ้มประตูทางเข้าสถาปนั้ที่สาญจี ซึ่งมีภาพสลักที่แสดงบรรยากาศของเมืองและภาพประตูเมือง[ภาพที่ 12-13] เช่น กุสินารา กบิลพัสดุ์ และราชคฤห์ซึ่งเป็นเมืองหลวงของแคว้นมคธในสมัยพุทธกาล เมืองเหล่านี้ปรากฏเป็นลักษณะเดียวกันคือ ล้อมรอบด้วยกำแพงสูงใหญ่มีบัวด้านบนแบ่งเป็นชั้นๆ มุมกำแพงมีป้อมปราการที่แข็งแรง ด้านนอกล้อมรอบด้วยคูเมืองมีน้ำล้อมรอบ แล้วล้อมรอบด้วยรั้วไม้ชั้นนอกสุด ประตูเมืองส่วนมากก็จะมีลักษณะเดียวกัน เช่น ที่กุสินารา จะมีลักษณะหอสูงขนาดใหญ่ รูปทรงสี่เหลี่ยมจัตุรัสยื่นออกมาเป็นประตูทางเข้าเมือง ด้านบนป้อมเป็นห้องใต้หลังคา มีระเบียงหรือเฉลียงพร้อมราวระเบียงกันยื่นออกมาภายนอก³⁰[ภาพที่ 14] นอกจากนี้ยังพบซากแนวเขตป้องกันรอบนอกของเมืองต่างๆในสมัยนั้น เช่น การพบซากแนวเขตป้อมและกำแพงเมืองรอบนอกของเมืองราชคฤห์ มีร่องรอยแสดงแนวเขตกำแพงเมืองก่อด้วยหินวางซ้อนกัน มีความยาวโดยรอบประมาณ 25 ไมล์ ที่เมืองโกสัมพี พบซากแนวคูเมืองและกำแพงเมือง ซึ่งสร้างด้วยอิฐขนาด 48x30x5 ซม. อยู่ด้านใน ด้านนอกถมด้วยโคลน ซึ่งไม่พบว่ามีการสร้างในลักษณะเดียวกันนี้ในที่อื่นๆ[ภาพที่ 15-16] ภายในเขตเมืองโกสัมพี พบซากอาคารสร้างด้วยอิฐล้อมรอบลานเปิดโล่งกลางบ้าน (open-to-sky-court)³¹ ต่อมาในสมัยโมริยะที่เมืองปาฏลีบุตร เมืองหลวงแห่งใหม่ซึ่งย้ายมาจากเมืองราชคฤห์ ในช่วงตอนต้นสมัยโมริยะ พบแนวกำแพงสร้างด้วยไม้ มีพื้นร่องทางเดินไม้ในกำแพงกว้างประมาณ 200 หลา³² [ภาพที่ 17]ซึ่งลักษณะของซากคูเมืองที่กล่าวมานี้ ถึงแม้ว่าไม่ได้สะท้อนถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่จะศึกษา แต่ก็ชี้ให้เห็นถึงการใช้วัสดุคืออิฐ หิน ไม้ เป็นวัสดุหลักในสมัยพุทธกาลและในสมัยต่อมา โดยเฉพาะไม้ซึ่งน่าจะเป็นวัสดุหลัก ในองค์ประกอบของโครงสร้าง และสถาปัตยกรรมมากที่สุด เนื่องมาจากป่าไม้ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ หาได้ง่ายในสมัยนั้น นอกจากนี้ในถ้ำซึ่งขุดเข้าไปภายในเป็นศาสนสถานต่างุั้น ก็แน่ชัดว่าสร้างขึ้น เลียนแบบโครงสร้างไม้ที่มีพัฒนาการมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่สมัยพระเวทจนถึงสมัยพุทธกาล ก่อนที่จะเปลี่ยนแปลงไปสู่สถาปัตยกรรมโครงสร้างหินในสมัยหลังพุทธกาล

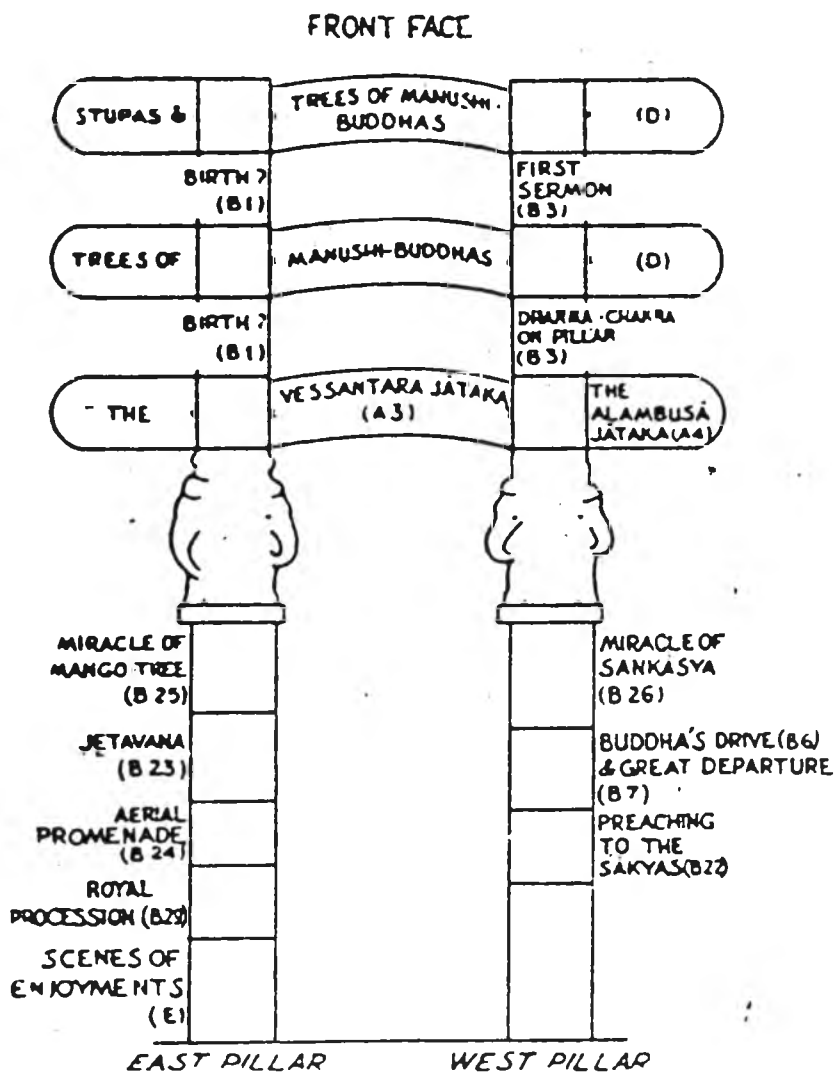
²⁹ สุตต. ทิม. 10/130-134

³⁰ Percy Brown, Indian Architecture : Buddhist and Hindu Periods. (Bombay: D.B. Taraporevala Sons & Co, PVT, 1971) P. 5

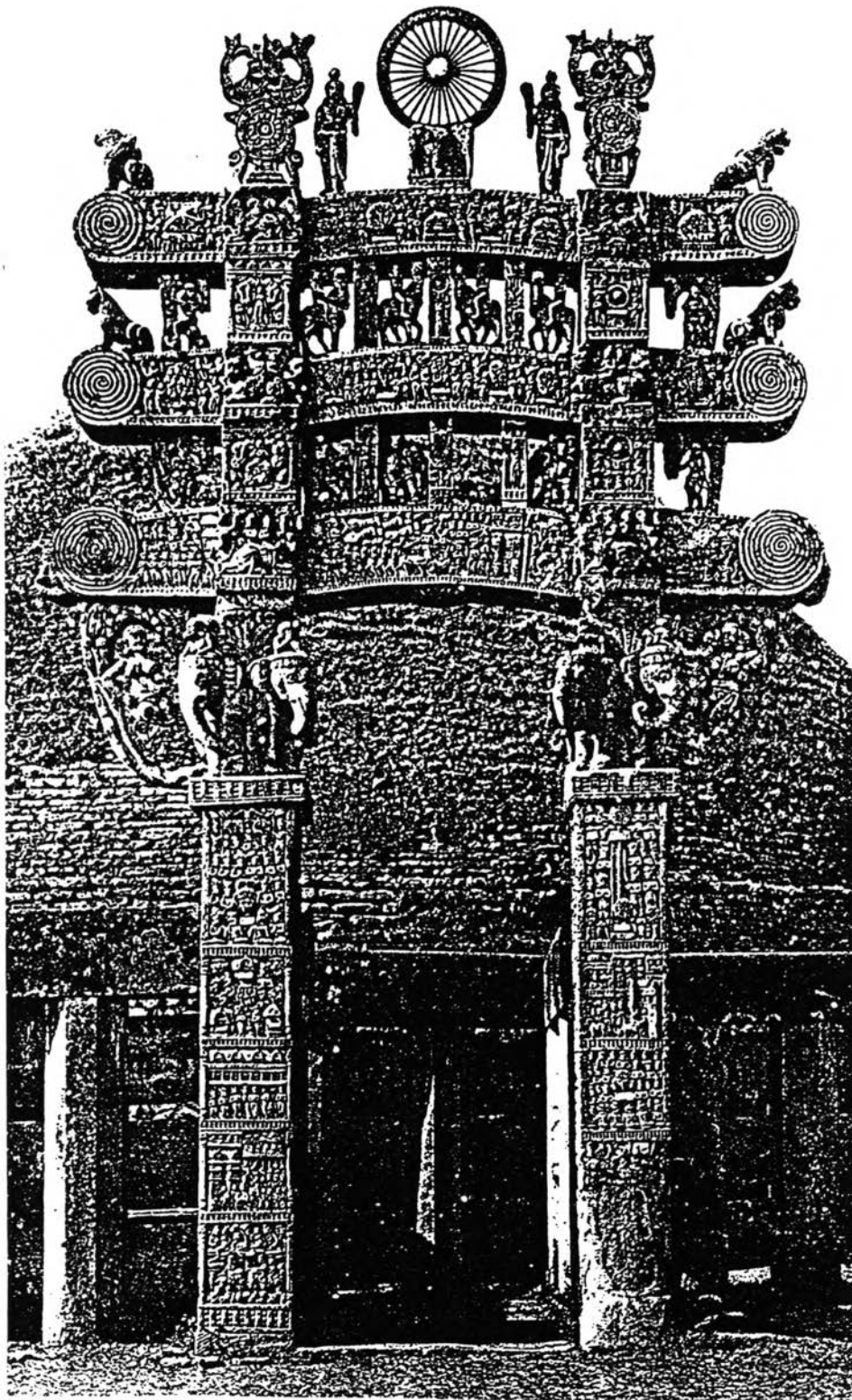
³¹ Satish Grover. The Architecture of India : Buddhist and Hindu. (New Delhi : Delhi Press, 1980) p. 19

³² Mortimer Wheeler. Civilizations of the Indus Valley and beyond (London : Thames and Hudson, 1996) p. 102, 117-118

ลักษณะบ้านของคนที่มีฐานะ ในเมือง ไม่แตกต่างจากรูปแบบของราชวัง เพียงแต่มีขนาดเล็กกว่า บ้านทั่วไปในเมืองใหญ่ๆจะมีหลายชั้น ส่วนมากมี 3 ชั้น บ้างก็มิกล่าวกันว่าสูงถึง 7 ชั้น หรือ 11 ชั้น ในคัมภีร์ พุทธศาสนา ซึ่งไม่สามารถพิสูจน์ได้แน่ชัด เฉพาะที่ปรากฏในภาพสลักพบว่าบ้านทั่วไป ตั้งแต่ปราสาทราชวัง

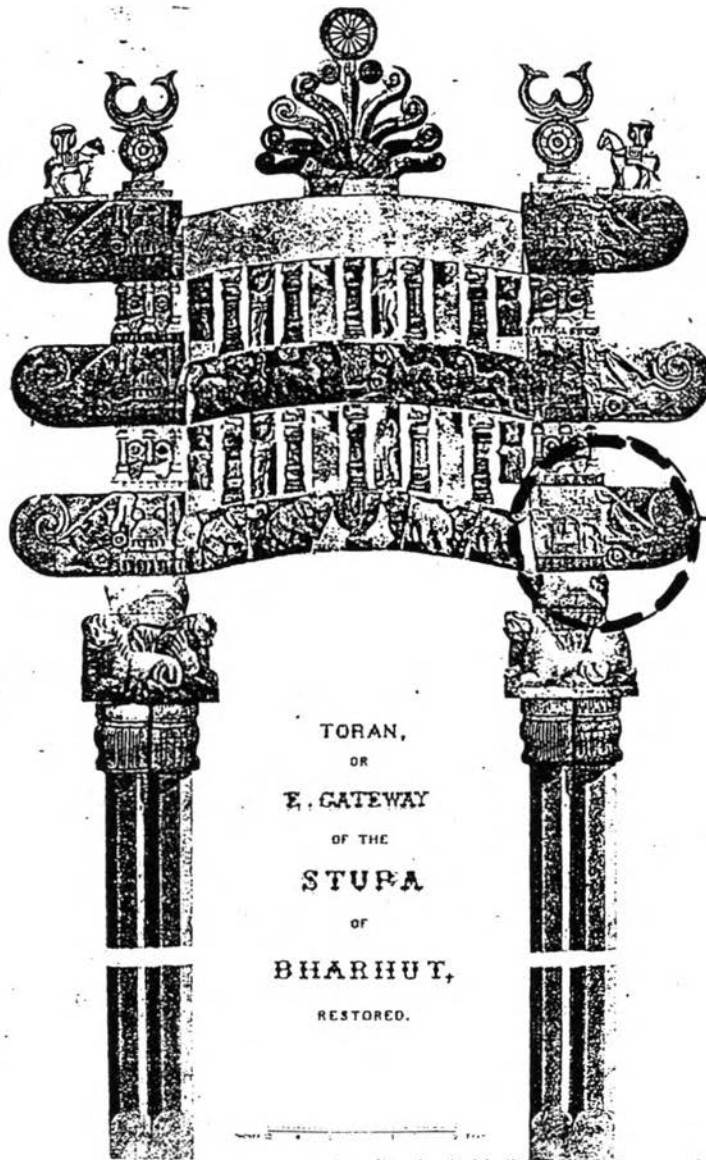
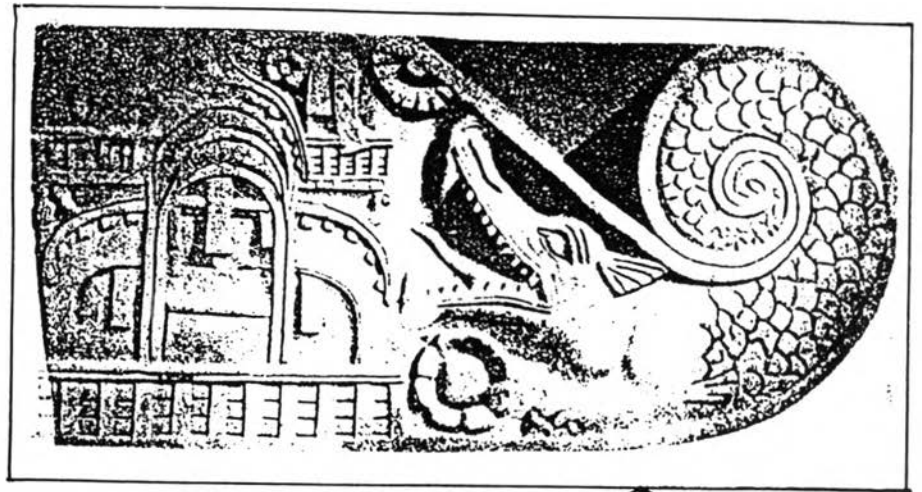

ภาพที่ 9 ธรรมชาติภาพสลักบนซุ้มประตูด้านหน้า ของสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี (ทิศเหนือ)

ภาพที่ 10 ภาพสลักรูปสถาปัตยกรรมบนจุ่มประตูด้านทิศเหนือของสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี ประมาณ 25ปีก่อนคริสตกาล

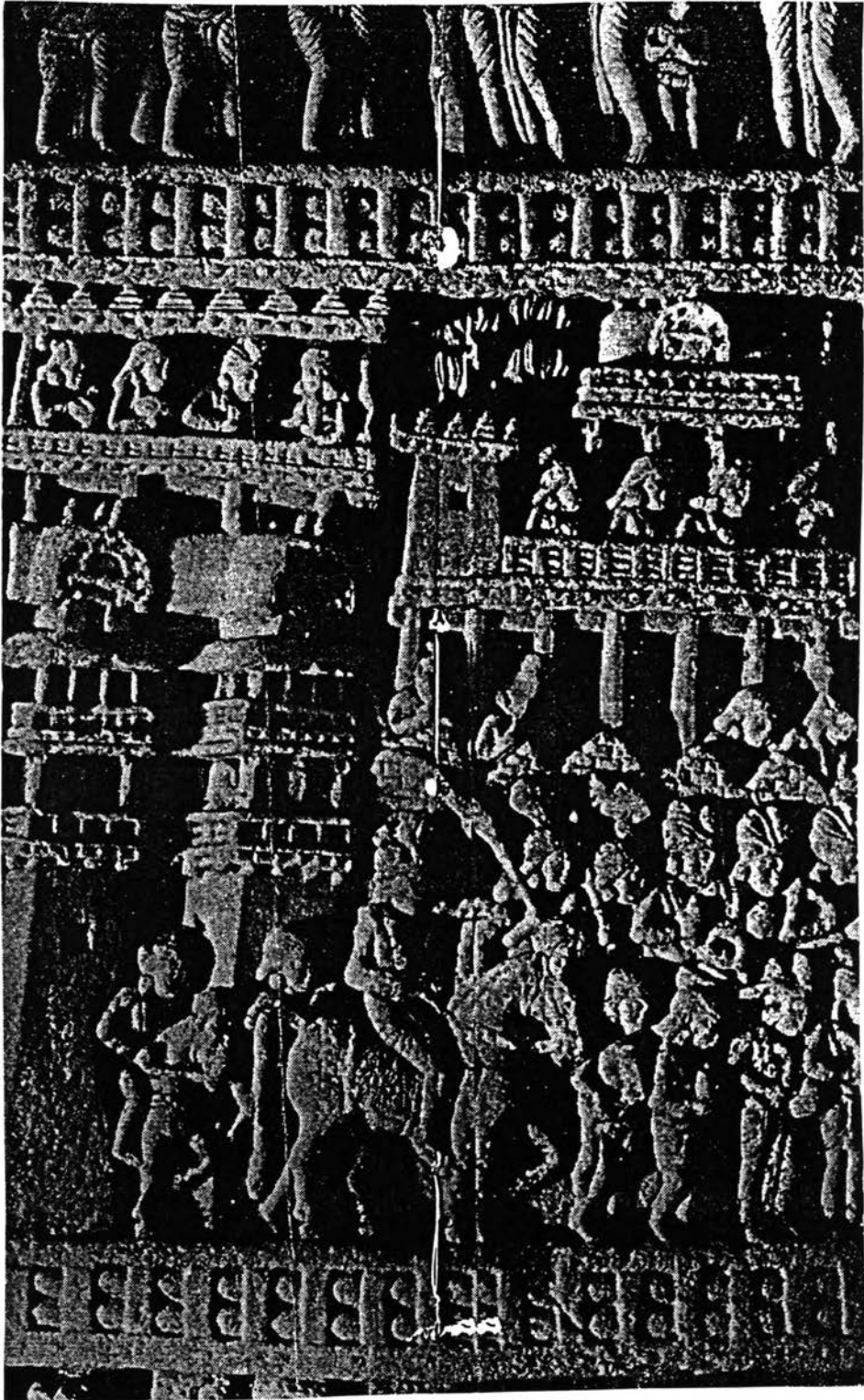
ที่มา Percy Brown. Indian Architecture: Plate XV.

TORAN,
OR
E. GATEWAY
OF THE
STUPA
OF
BHARHUT,
RESTORED.

ภาพที่ 11 ภาพสลักรูปแบบสถาปัตยกรรม บนซุ้มประตูด้านทิศตะวันออกของสถูปการहुต(สร้างประมาณ 150 ปีก่อนคริสตกาล)

ที่มา Alexander Cunningham. The Stupa of Bharhut : Plate VI.

ภาพที่ 12 ภาพสลักเมืองราชคฤห์ บนซุ้มประตูด้านทิศเหนือ จากสถาปัตยกรรมหมายเลข 1 ที่สาญจี

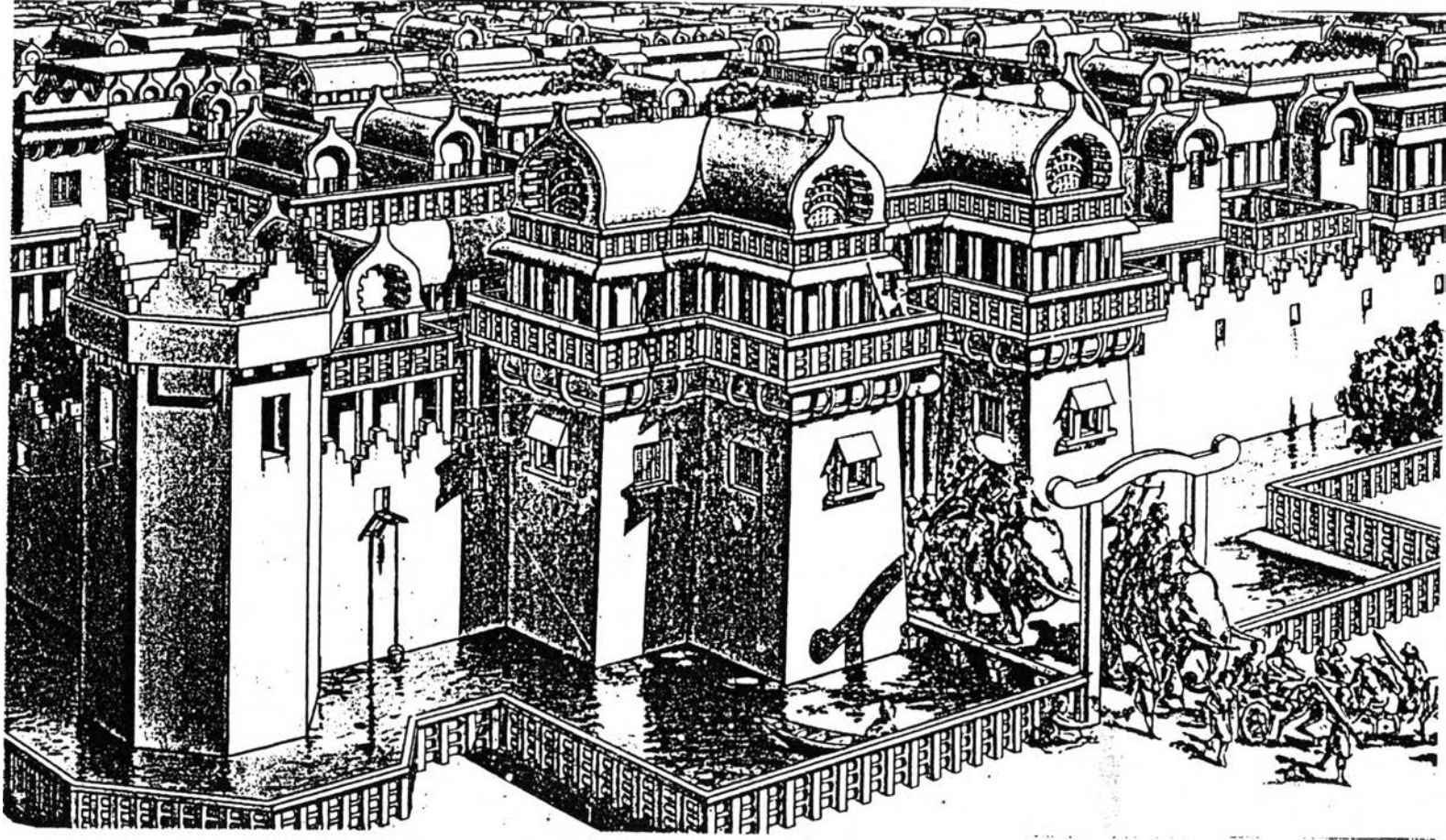
ที่มา Satish Grover. The Architecture of India : pp. 25-26.

ภาพที่ 13 ภาพสลักเมืองกบิลพัสดุ์ บนซุ้มประตูด้านทิศตะวันออก สถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี

ที่มา Benjamin Rowland. The art and Architect of India : p. 15

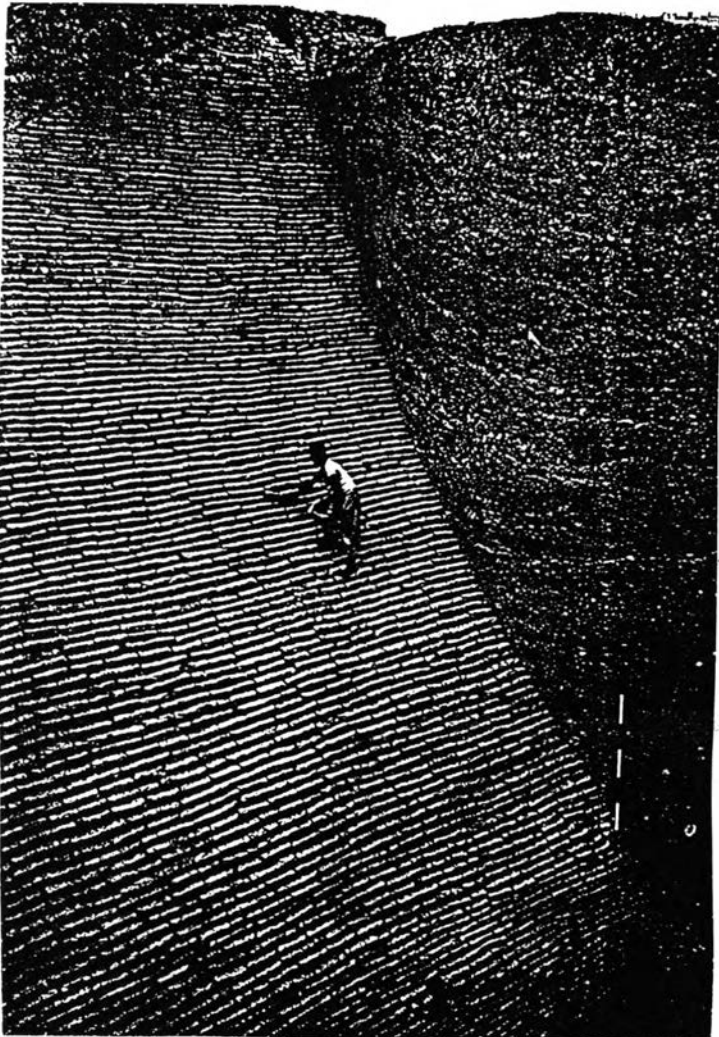
ภาพที่ 14 ภาพจำลองเมืองกุสินารา จากภาพสลักบนขุมประตูด้านทิศใต้ของสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี

ที่มา Percy Brown. Indian Architecture. : Frontispece.

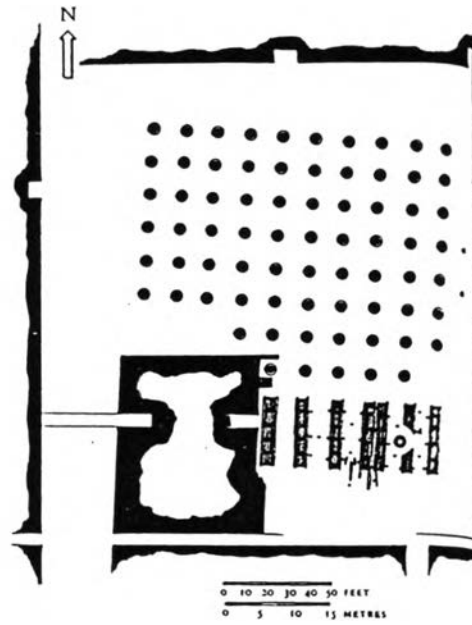
ภาพที่ 15 ซากฐานแนวกำแพงเมืองราชคฤห์ยาว 25 ไมล์ในสมัยพุทธกาล

ที่มา Mortimer Wheeler. *Civilizations of the Indus Valley and Beyond*. : p.117

ภาพที่ 16 ซากคูเมืองและแนวกำแพงเมืองโกสัมพีทำด้วยอิฐก่อ

ที่มา Mortimer Wheeler. *Civilizations of the Indus Valley and Beyond*: p. 102

ภาพที่ 17 ซากฐานพระราชวังและแนวกำแพงไม้ เมืองปาฏลีบุตรในสมัยโมริยะ

ที่มา Benjamin Rowland. The Art and Architecture of India: p.63

จนถึงบ้านสำหรับอยู่อาศัยทั่วไป จะมีลักษณะหลังคารูปโค้งแบบประทุนเรือ (barrel-vaulted roof) และมีหน้าจั่ว บนยอดจั่วมีเครื่องประดับหรือแผงปั้นลม หลังคามีทั้งที่ทำด้วยจากหรือหญ้าแฝกและกระเบื้องดินเผา ต่อมาก็มีแบบที่เป็นหลังคาแบนเรียบและมีห้องชั้นบนซึ่งมีพื้นที่น้อยกว่าชั้นล่างมีหลังคาแบบเดียวกัน ตัวบ้านส่วนใหญ่มีมุขหน้าต่างและระเบียงมองลงมาด้านถนนหน้าบ้าน มีม่านหรือลูกกรงตาข่ายเป็นรูปตาราง ระเบียงมีราวกันรูปแบบเดียวกัน ซึ่งจะต่างจากบ้านในสมัยอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ ส่วนมากผนังจะปิดทึบไม่เปิดหน้าต่างสู่ภายนอก

ลักษณะที่อยู่อาศัยในชนบท

รูปแบบของที่อยู่อาศัยในชนบท เป็นลักษณะกระท่อมที่มีความแตกต่างกันในเรื่องของประเภทการใช้สอย เช่น เป็นที่เก็บพืชผลทางการเกษตร เป็นที่อยู่อาศัย เป็นต้น แต่โดยทั่วไปในด้านรูปทรงทางสถาปัตยกรรมมีความคล้ายคลึงกันมาก ประกอบด้วยอาคารที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาหน้าจั่วโค้งหรือทรงประทุน ด้านหน้าจั่วจะเปิดช่องหน้าต่างขนาดเล็กๆเพื่อรับแสงจากภายนอกและช่วยในการระบายอากาศ[ภาพที่ 18] มีห้องเดียวไม่ซับซ้อน โครงสร้างเป็นหลังๆ(cell) รายละเอียดของวัสดุอาจจะอ้างจากความเป็นอยู่ในปัจจุบันได้ ก็คือ ลักษณะกระท่อมจะสร้างด้วยไม้ ผนังทำด้วยไม้จำพวกอ้อ, กก, แฝก หรือหญ้า, ฉาบด้วยดินโคลนผสมมูลสัตว์ หลังคามุงด้วยฟางและหญ้าแห้ง ซึ่งไม่มีความแตกต่างจากกระท่อมในสมัยโบราณ³³ หรือก่อด้วยอิฐดิบซึ่งไม่ได้เผาแต่ตากแดดจนแห้งแข็ง บานประตูเป็นบานคู่เจาะเป็นช่องอยู่ขอบในของความหนาผนัง[ภาพที่ 19] นอกจากนี้ยังมีที่อยู่อาศัยแบบผนังแบบทรงกลมและหลังคาทรงกลมเช่นเดียวกัน โดยมากเป็นที่อยู่ของผู้ที่ออกบวชหรือฤๅษี ซึ่งเป็นธรรมเนียมของการดำเนินชีวิตแบบหนึ่งของผู้ครองเรือนหรือคฤหัสถ์(grhastha) เมื่อเข้าสู่วัยชราชีวิตครอบครัวสมบูรณ์แล้ว ก็สละโลกียวิสัยต่างๆ ออกมาอยู่ป่า สร้างกระท่อมขึ้นอาศัยกับภรรยา ใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย ไม่รวมประเพณี สวดมนต์ภาวนาตามคัมภีร์พระเวท³⁴ กระท่อมที่อยู่อาศัยของผู้ที่ออกบวช ที่ปรากฏในภาพสลักที่สาญจี[ภาพที่ 20] วัสดุที่ใช้สร้างหลังคามาจากรูปหญ้า และมีเชือกสานรัดรอบหลังคา ซึ่งต่างจากที่ภารหุต[ภาพที่ 21]ซึ่งมีอายุน้อยกว่าที่สาญจี ลักษณะกระท่อมจะแสดงออกถึงการใช้อิฐ และหลังคากระเบื้องอย่างชัดเจน

การจัดกลุ่มที่อยู่อาศัยกรณีที่ประกอบด้วยอาคาร 2 หลังขึ้นไป ลักษณะการจัดผังบริเวณจะล้อมรอบลานโล่ง³⁵ โดยจัดวางล้อมรอบลานโล่งกลางบ้านรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ก็พบในงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นชนบททั่วไปในปัจจุบัน ต่างกันบ้างกับในอดีตคือ ในสมัยโบราณหมู่บ้านต่างๆจะมีการสร้างรั้วหรือกำแพงไม้ล้อมรอบหมู่บ้าน โดยมีประตูทางเข้าออกหมู่บ้านตามแนวทิศทั้งสี่ ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าในสมัยนั้นจะต้องเป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ มีป่าไม้ พืชพรรณต่างๆหนาแน่น จึงเป็นที่อยู่ของสัตว์ร้ายต่างๆ ซึ่งตามบันทึกของหลวงจีนหยวนฉ่างได้บรรยายถึงลักษณะภูมิประเทศในราว คริสตศตวรรษที่ 7 ว่าเป็นดินแดนที่ปกคลุมไปด้วยป่าทึบ ตลอดสองฝั่งแม่น้ำคงคามีสื่อชุม ส่วนทางตะวันตกมีสิงห์โตมากมาย นอกจากนั้นยังมีพวกช้างป่าจำนวนมาก ซึ่งกษัตริย์คล้องมาใช้ในกองทัพ³⁶ ปัจจุบันสัตว์ต่างๆเหล่านี้แทบจะหาไม่ได้อีกแล้ว จากบันทึก

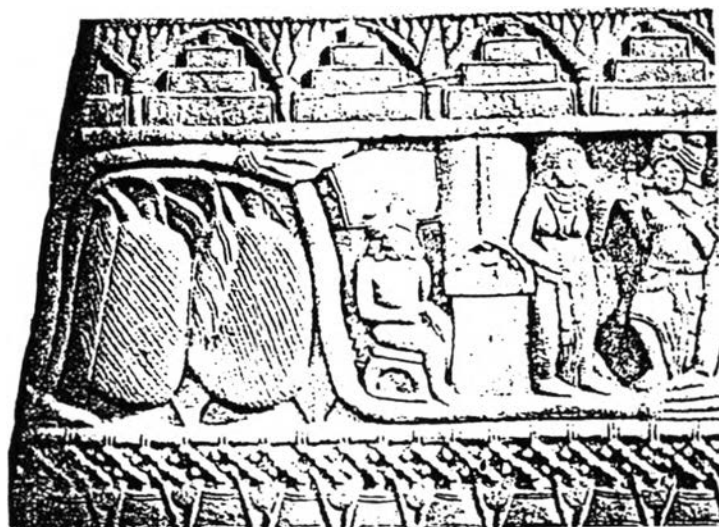
³³ A.L Basham. Op.cit., p. 200-203

³⁴ ผาสุข อินทราวุธ ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แผนกบริการกลาง มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522) หน้า 38

³⁵ T.V. Sairam. Indian Temple. (Delhi : Agamkala Prakashan, 1982) p. 34

³⁶ ผาสุข อินทราวุธ. เรื่องเดิม. หน้า 90

นี้แสดงว่าก่อนหน้านั้นสัตว์ป่าชุกชุมมาก การสร้างรั้วหรือกำแพงไม่จึงเป็นการป้องกันสัตว์ร้ายพวกนี้ได้ นอกจากนี้
 นี้ยังเป็นการป้องกันการรุกรานจากชนเผ่าอื่นๆหรือพวกขโมย โจรป่า เป็นต้น

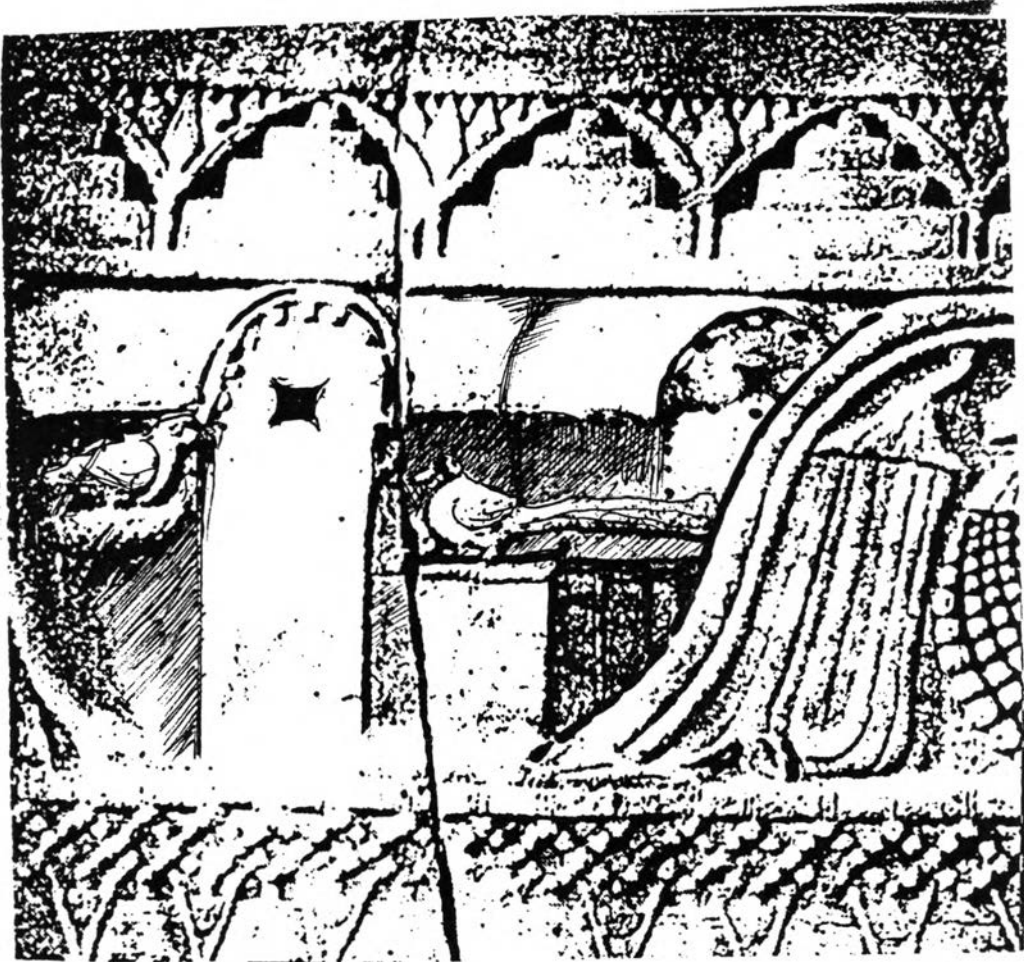
ก. รูปแบบบ้านชนบท ซึ่งประกอบด้วยอาคาร 2 หลัง หลังคาทรงประทุนโค้ง และช่องระบายอากาศขนาดเล็กตรงหน้าจั่วของหลังคา

ข. รูปแบบที่อยู่อาศัยในชนบท ประกอบด้วยอาคาร 2 หลัง มีหลังคาทรงประทุนโค้ง และหลังคาจั่วปลายโค้งมน มีช่องแสงเล็กๆ
 ประคูดเป็นบานเปิดคู่

ภาพที่ 18 ภาพสลักบ้านเรือนในชนบททั่วไปจากชิ้นส่วนรั้วที่สถูปภารหุต

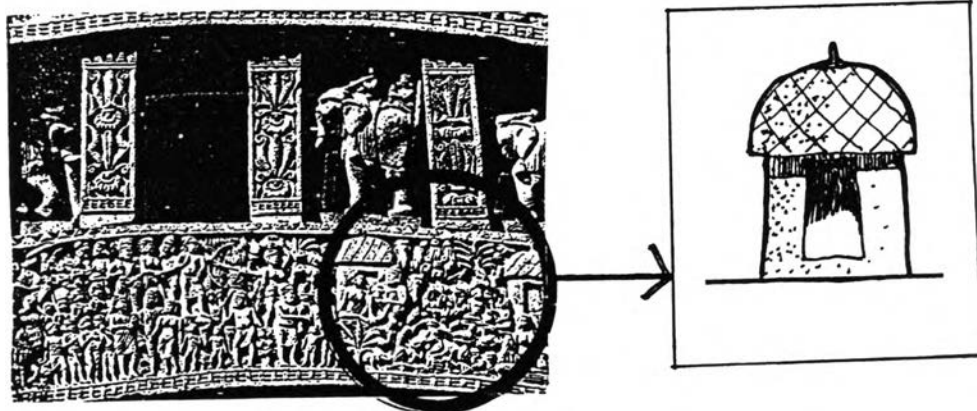
ที่มา A. Cunningham. The Stupa of Bharahut : Plate XLI

รูปแบบบ้าน 3 หลัง จัดวางล้อมรอบลานโล่งกลางบ้าน ด้านหน้ากันด้วยรั้ว(สังเกตว่ามีสัตว์เลี้ยงเกาะบนรั้ว)
และมีประตูทางเข้าเป็นบานเปิดคู่ ด้านข้างของบ้าน ได้ขายคาหลังคาทรงประทุนโค้ง จะมีการแขวนรังของสัตว์เลี้ยง

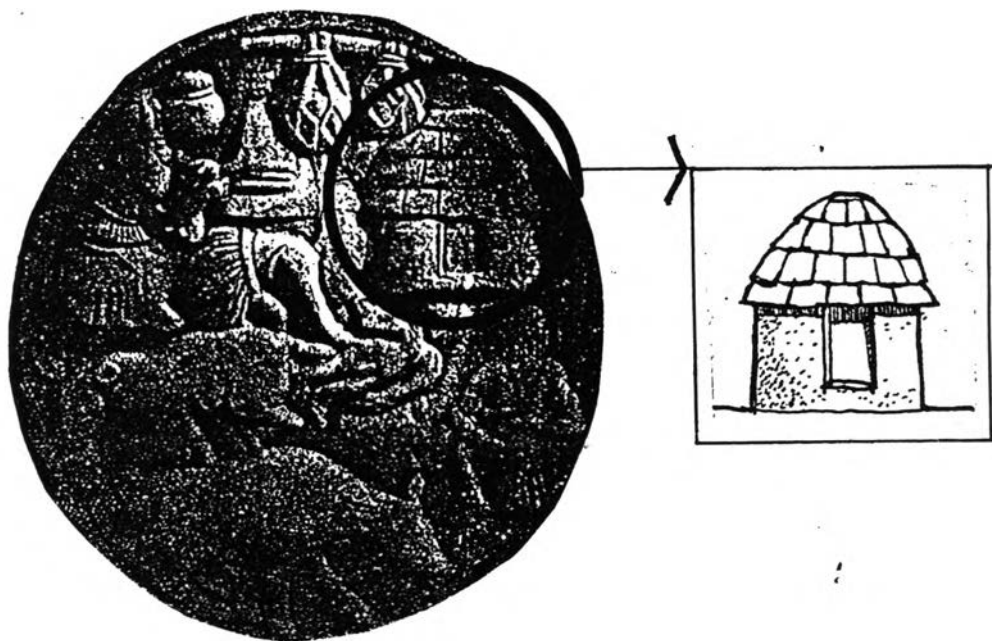
ภาพที่ 19 รูปแบบบ้าน 3 หลัง ล้อมรอบลานที่พบจากภาพสลักบนชิ้นส่วนรั้วจากสถูปการหุต

ที่มา A. Cunningham. The Stupa of Bharahut : Plate XLV

ภาพที่ 20 กระโจมหรือบรรณศาลาใช้เป็นอาคารของผู้ที่ออกบวชภาพ
สลักจากชุมประดูด้านทิศใต้สถูปหมายเลข 1 ที่ สาญจี

ที่มา Punja Shobita. Great Monuments of India. p. 114

ภาพที่ 21 กระโจมหรือบรรณศาลาใช้เป็นอาคารของผู้ที่ออกบวช จากจิวสถูปภารhut

ที่มา A. Cunningham. The Stupa of Bharahut : Plate XXVI.

เมืองดักษิลา

ชุมชนเมืองอีกแห่งหนึ่งมีความเจริญมาก่อนยุคพุทธศาสนา และมีความสำคัญต่อพื้นที่ในแถบลุ่มแม่น้ำคงคา ตลอดจนประวัติศาสตร์ของอินเดียในอดีต คือพื้นที่แถบภาคตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นประตูทางเข้ามาสู่อินเดียตอนกลางโดยผ่านทางช่องเขาต่างๆตลอดแนวเทือกเขาสุไลมานและฮินดูกูช เช่น ช่องเขาโคเบอร์และโบลัน(Khyber and Bolan Pass) เป็นบริเวณที่ใช้เป็นช่องทางในการติดต่อค้าขาย ตลอดจนการรุกรานจากพวกเปอร์เซียและพวกกรีก พื้นที่แถบนี้ในสมัยพุทธกาลเป็นที่ตั้งของแคว้นคันธาระ(Gandhara) ปกครองโดยพระเจ้าปุกุษาติ(Pukkusati) เป็นอยู่ในราวต้นศตวรรษที่ 6 ก่อนคริสตศักราช มีเมืองหลวงคือ ดักษิลา ต่อมาก็ตกอยู่ในการปกครองของพระเจ้าดาริอุสที่ 1 ในราชวงศ์อาร์คีเมนิด(Achaemenid) ระหว่าง 522-331 ปีก่อนคริสตศักราช แต่ก็ยังเป็นเมืองศูนย์กลางทางการศึกษาวิทยาการต่างๆ อิทธิพลตะวันตกเริ่มมีบทบาทมากขึ้นโดยเฉพาะในยุคสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ได้เริ่มมีการนำเทคนิควิธีตัดหินหรือชุดเจาะหิน และนำหินไปสร้างสิ่งต่างๆเช่น ถนนหลวง ตลอดจนการจารึกตัวอักษรบนหิน ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาซึ่งในสมัยพุทธกาลบรรดาราชบุตรเมืองต่างๆ บุตรพ่อค้า คนบดี้ จากเมืองราชคฤห์ กาสี โกศล และเมืองอื่นๆ ต่างก็เดินทางมาเล่าเรียนพระเวท วิทยาศาสตร์และศิลปะ 18 แขนงที่ดักษิลา เช่น โจติपालะบุตรของราชปุโรหิตเมืองพาราณสีซึ่งต่อมาเป็นผู้คุมอำนาจในเมืองพาราณสี หมอชิวซึ่งมีชื่อเสียงการบำบัดทางกายภาพ เป็นหมอประจำพระเจ้าพิมพิสารซึ่งเคยให้การรักษาพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งบาดเจ็บจากการลอบทำร้ายของพระเทวทัต พระเจ้าประเสนจิต(Prasenajit)ซึ่งอยู่ร่วมสมัยเดียวกันกับพระพุทธเจ้า เป็นกษัตริย์ปกครองแคว้นโกศล บุคคลที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนจบการศึกษาจากมหาวิทยาลัยในดักษิลาทั้งสิ้น ตลอดจนมีนักปราชญ์สำคัญในสมัยโบราณซึ่งสอนที่ดักษิลาในช่วงราชวงศ์อาร์คีเมนิดปกครองอยู่ ได้แก่ ปานินี (Panini) และเกาฏิลยะ (Kautilya) จึงมีส่วนสำคัญอย่างมากต่อการรับเอาลักษณะที่พบเห็นในดักษิลาไปพัฒนาใช้ในเมืองของตน³⁷

เมืองดักษิลาอันมีเมืองหลวงซึ่งเปลี่ยนแปลงตามผู้ที่เข้ามาปกครอง บริเวณที่ค้นพบสำคัญๆ 2 แห่งได้แก่ เนินภีร์(Bhir Mound) ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นเมืองหลวงซึ่งมีมาก่อนยุคพุทธศาสนา และจากหลักฐานทางโบราณคดีที่ขุดค้นได้นั้นพบหลักฐานตั้งแต่อายุ 600-500 ปีก่อนคริสตศักราช ไปจนถึงหลักฐานที่แสดงถึงอายุอยู่ในราวศตวรรษที่ 200-100 ปีก่อนคริสตศักราช และสิร์กัป(Sirkap) ซึ่งย้ายมาจากเนินภีร์ในราวศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตศักราช³⁸ เนินภีร์จัดว่าเก่าแก่ที่สุดและมีความคาบเกี่ยวในสมัยพุทธกาล ซึ่งในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะในรายละเอียดถึงลักษณะของเมืองที่เนินภีร์

ระบบผังเมือง

ผังเมืองดักษิลาที่เนินภีร์[ภาพที่ 22] ประกอบไปด้วยกลุ่มอาคารที่อยู่อาศัยและร้านค้า โดยมีแนวถนนและทางเดินติดต่อล้อมรอบ การจัดวางผังไม่มีรูปแบบที่ชัดเจน กระจัดกระจายไปตามทิศทางของอาคาร มีเพียงถนนสายหลักเป็นแกนกลางของเมืองกว้างประมาณ 22 ฟุตทอดยาวตามแนวทิศเหนือและทิศใต้ ส่วนถนนสายอื่นจะคดเคี้ยวไปตามชอกอาคาร มีลักษณะเป็นทางเดินแคบๆสำหรับคนสองคนเดินส่วนทางกัน ถนนจะปูลาดด้วยหิน ระดับถนนสายรองและทางเดินตลอดจนอาคารจะมีระดับที่สูงกว่าถนนสายหลัก ซึ่งคล้ายกับที่อารยธรรมโมหันโจ-ดาโรและฮาร์ปปา ทั้งนี้สันนิษฐานว่าเนื่องมาจากถูกน้ำท่วมและทับถมด้วยทราย อาคารและถนนทางเดินภายในทั้งสองข้างถนนสายหลักถูกต่อเติมขึ้นใหม่ทับอาคารเดิมซึ่งพบซากอาคารในชั้นใต้ดิน ส่วนถนน

³⁷ Ahmad Hasan Dani. The History city of Taxila.(Paris : Unesco, 1986) p. 42-43

³⁸ John Marshall. A Guid to Taxila. 4 th ed. (Cambridge : Cambridge University Press, 1960) p. 47

สายหลักของเมืองซึ่งมีความยาวและกว้างไม่ได้ยกระดับขึ้น ในฤดูฝนถนนจึงเปรียบเสมือนทางระบายน้ำหลักของเมืองซึ่งรองรับน้ำผิวดินจากระดับที่สูงกว่าของสองข้างถนน ระบายออกนอกเมืองซึ่งสามารถแก้ปัญหาน้ำท่วมฉับพลัน ซึ่งเกิดขึ้นบ่อยครั้งในฤดูน้ำหลาก

ระบบกำจัดขยะ

ระบบกำจัดขยะในเมือง มีการจัดวางถังขนาดใหญ่รับขยะตามถนนและบริเวณจุดตัดของถนนแต่ละสาย ขนาดของถังมีขนาด 9x5 ฟุต ก่อขึ้นด้วยก้อนหินเล็กๆ ภายในพบเศษกระดูก และเศษเครื่องดินเผาแตกหัก อาคารซึ่งอยู่ริมถนนจะปักเสากันชนที่มุมผนัง ป้องกันการเสียดสีของรถม้า หรือรถลากกับผนังของอาคาร ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความคับคั่งของการสัญจรภายในเมืองดักซिला

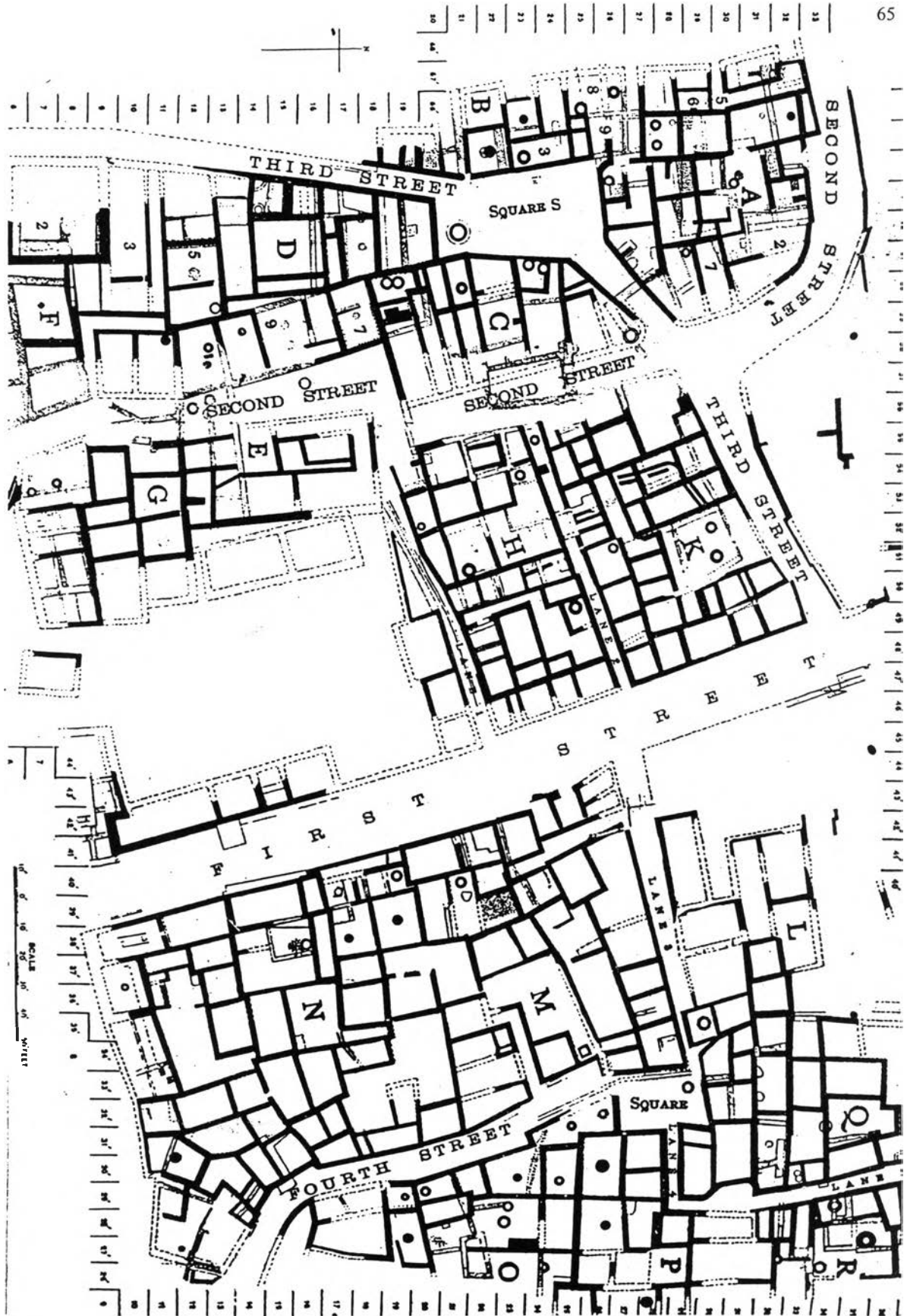
รูปแบบอาคารที่อยู่อาศัย

รูปแบบอาคารในเมืองยากที่จะกำหนดขนาดหรือรูปแบบที่ชัดเจนได้ เนื่องจากลักษณะแผนผังซึ่งจัดวางอย่างไม่เป็นระเบียบ และมีข้อจำกัดจากแนวถนนและทางเดินที่ล้อมรอบอยู่ อาคารจึงก่อสร้างคดเคี้ยวไปตามแนวถนนและทางเดิน แผนผังอาคารประกอบด้วยลานเปิดโล่งและห้องด้านข้าง หรือมีห้องล้อมรอบทั้ง 4 ด้านของลานเปิดโล่งภายในซึ่งอยู่ตรงกลางอาคาร รูปแบบอาคารจะติดต่อกันไปยากที่จะกำหนดขอบเขตของอาคารได้ชัดเจน แต่ลักษณะของอาคารบ่งบอกถึงลักษณะของผู้ที่มีอันจะกินในเมืองดักซिला ตัวอาคารส่วนมากจะมีจำนวนชั้น 2 ชั้น ชั้นล่างจะมีจำนวนห้อง 15-20 ห้องมีพื้นที่ขนาดเล็ก ส่วนชั้นบนจะมีพื้นที่กว้าง ซึ่งสันนิษฐานว่าชั้นล่างจะใช้เป็นที่อยู่สำหรับทาส,ผู้ติดตามหรือคนโสด ส่วนชั้นบนเป็นที่อยู่ของผู้ที่มีครอบครัวหรือผู้ที่มีฐานะ มีความเป็นไปได้ว่าลักษณะดังกล่าวใช้เป็นที่อยู่ชั่วคราวของผู้ที่เดินทางมาดักซिलाเพราะเป็นเมืองศูนย์กลางทางการค้า การศึกษา จึงมีผู้เดินทางมาค้าขาย ศึกษาเล่าเรียน ตลอดจนเดินทางเพื่อผ่านไปสู่อินแดนทางตะวันตกเป็นต้น

ในบ้านของผู้ที่มีฐานะ จะมีลานเปิดโล่งภายใน 2 ลาน ซึ่งจะมีลานหนึ่งมีความเป็นส่วนตัวกว่า และอีกลานหนึ่งเป็นส่วนรับแขก แต่ทั้งสองลานโล่งจะเป็นจุดเชื่อมในการผ่านเข้าออกสู่ห้องต่างๆที่อยู่รายรอบและเชื่อมต่อกับถนนหรือทางเดินแคบๆนอกอาคาร พื้นลานจะปูด้วยหินกรวดจากแม่น้ำ นอกจากนี้ก็ยังใช้หินปูพื้นที่ส่วนที่เป็นทางเดินกลางแจ้ง บริเวณเปียกชื้นต่างๆ เช่น ห้องอาบน้ำ,บริเวณซักล้างของบ้าน พื้นที่ซึ่งไม่ได้ใช้ประโยชน์ใช้สอยใดในบ้าน ส่วนมากก็จะทำเป็นพื้นดินอัดแน่น

การเจาะช่องหน้าต่างจะเน้นถึงความปลอดภัย ห้องชั้นล่างจะเปิดเป็นช่องเล็กซึ่งยากต่อการมองเห็นจากภายนอก ส่วนมากจะเจาะช่องหน้าต่างสำหรับห้องน้ำ หรือบนผนังด้านที่ติดทางเดินแคบๆ รูปแบบเช่นนี้จะคล้ายกับอาคารในอารายธรรมไมหันใจ-ดาโรและฮาร์ปปา การเจาะช่องหน้าต่างขนาดใหญ่จะเปิดสู่ด้านที่เป็นลานเปิดโล่งภายในบ้าน

รูปแบบอาคารสันนิษฐานว่า น่าจะมีความใกล้เคียงกับรูปแบบ อาคารแถบภาคตะวันตกเฉียงเหนือในปัจจุบัน เช่น ที่จาสเมอ(Jaisarmer)ในอินเดียปัจจุบัน[ภาพที่ 23] ผนังก่อด้วยหินไม่ฉาบผิว หรือฉาบทับด้วยดินโคลน มีส่วนผสมของฟางหรือแฉกสับละเอียด ช่วยในการยึดเกาะและป้องกันการแตกร้าว หลังคาแบนราบด้านบนโอบกอบด้วยดินเป็นชั้นๆ ชั้นแรกจะเป็นชั้นดินเผา ชั้นถัดไปดินผสมถ่านไม้หรือมูลสัตว์ [ภาพที่ 24]หลังคามีการยกระดับความสูงไม่เท่ากัน โครงสร้างภายในหลังคาเป็นโครงสร้างพื้นและตงไม้ รองรับด้วยเสาไม้ ซึ่งผูกพันไปหมดแล้ว แต่พบฐานต่อม่อ สำหรับวางเสาไม้เพื่อรับน้ำหนักพื้นชั้นบนหรือหลังคาแบน รูปแบบฐานต่อม่อเป็นลักษณะแบบฐานกำแพงก่อเป็นแนวยาว

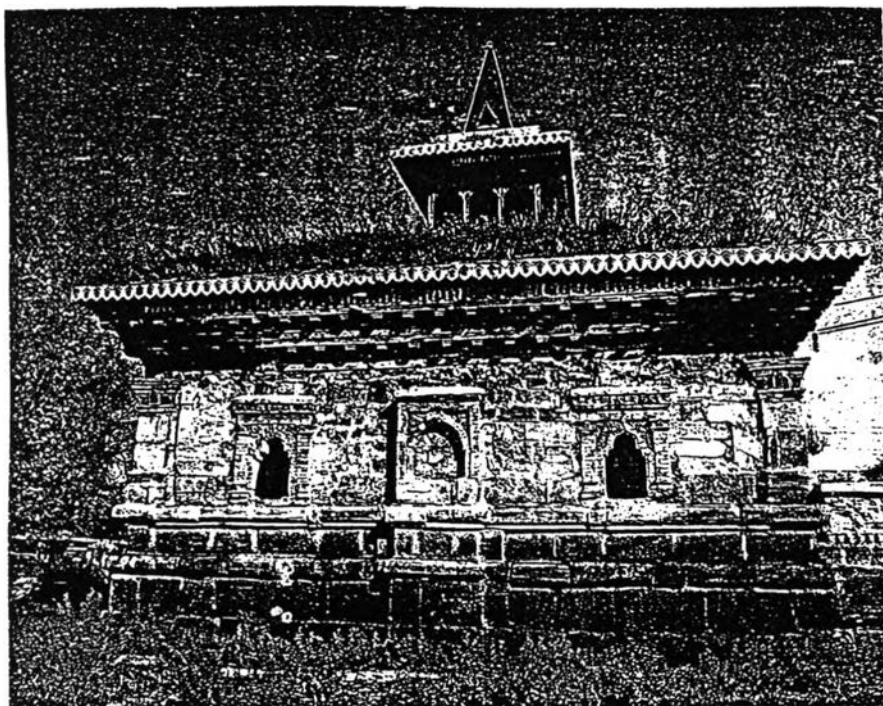
ภาพที่ 22 จากฐานอาคารแสดงให้เห็นลักษณะผังเมืองดักซिलाที่เนนิกร์ (c. 600-500 B.C.)

ที่มา John Marshall, A Guide to Taxila, Fig I

ภาพที่ 23 รูปแบบบ้านเรือนหลังคาแบนในแถบทางภาคตะวันตก และตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ในภาพ
ลักษณะเมืองจาสมือ (Jaisarmer)ปัจจุบันทางตะวันตกของอินเดีย

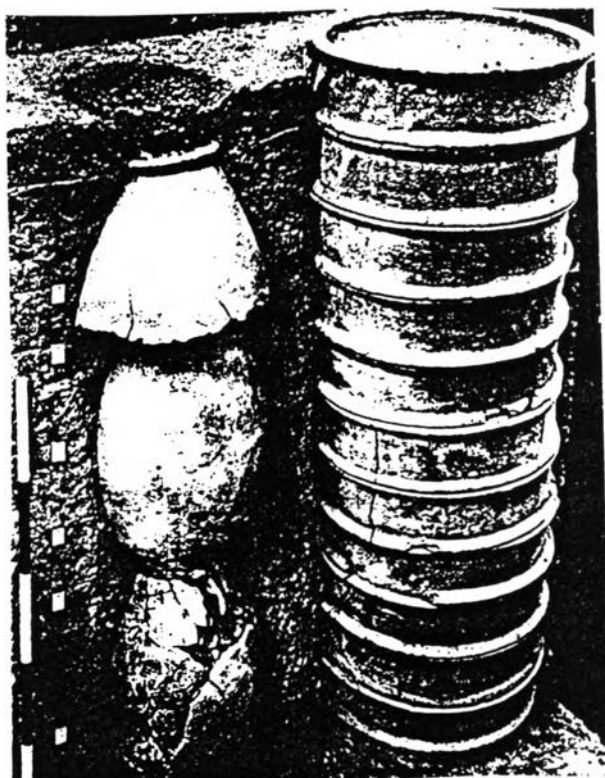
ที่มา The City and Street of India. Procs Architecture. P. 36

ภาพที่ 24 อาคารบางหลังที่ศรีนาคา(Srinagar) ทางตอนเหนือของอินเดียปัจจุบัน ยังคงใช้วิธีมุงหลังคา แบบ
ดั้งเดิมคือ ฉาบด้วยดินและมูลสัตว์ มีหน้าชั้นปกคลุมบนหลังคา

ที่มา Ilay Cooper and Barry Dawson. Traditional Buildings of India. P. 45.

ระบบบำบัดของเสียในอาคาร พบว่ามีวิทยาการ ในการจัดการบำบัดของเสียจากอาคาร สิ่งปฏิภูลต่างๆโดยการจัดทำระบบบ่อซึมในบ้านทุกหลัง จะฝังไว้ใต้ดินบริเวณลานเปิดโล่งที่ใช้เป็นห้องน้ำ-ส้วม คริว หรือสวนซักล้าง ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษที่พบในพินาเว และไม่พบในสมัยต่อมา เมื่อพวกเขาเคยเรียเข้ามาปกครองดักขีลานนอกจากนี้ยังพบที่เมืองฮัสตินาปุระ(Hastinapura) เมืองหลวงของแคว้นปัญจาละเหนือ ซึ่งอยู่ในราว 500 ปีก่อนคริสตศักราช[ภาพที่ 25] ลักษณะของระบบบ่อซึมมีหลายรูปแบบ เช่น ใช้อ่องเจาะรูทะลุถึงกัน นำมาวางซ้อนกลับกัน หรือการใช้ท่อวงแหวนดินเผา คล้ายท่อคอนกรีตในปัจจุบัน วางซ้อนกันลึกลงไปดินถึง 14 ฟุตอน บางแห่งก็ก่อด้วยหินเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า

ภาพที่ 25 ระบบบำบัดใต้ฐานส้วม 2 แบบพบที่เมืองฮัสตินาปุระ มีอายุอยู่ในราวไม่เกิน 500 ปีก่อนคริสตศักราช ที่มา Mortimer Wheeler. *Civilizations of the Indus Valley and beyond*: p. 101

การระบายน้ำฝน

ระบบการระบายน้ำฝนในบ้านบริเวณลานเปิดโล่งกลางบ้าน ออกสู่ถนน ทางเดินภายนอกอาคาร ทำเป็นรางระบายน้ำหินปูน หรือปูลาดด้วยหินกระดานชนวน เช่นเดียวกับการปูลาดพื้นห้องน้ำ และมีท่อระบายน้ำขนาดเล็กทำจากดินเผา เจาะรูปล่อยน้ำเป็นระยะโดยมีจุกไม้สำหรับเปิดปิดการระบายน้ำ³⁹

จากทั้งหมดที่กล่าวมาถึงลักษณะเมืองดักขีลานในแคว้นคันธาระ เมืองซึ่งเป็นศูนย์รวมการศึกษา บุคคลที่มีชื่อเสียงในสมัยพุทธกาลตลอดจนราชบุตรของแคว้นต่างๆ ล้วนจบการศึกษาจากที่นี่ จึงมีความเป็นไปได้ว่าขณะที่ศึกษาและใช้ชีวิตที่ดักขีลานั้น มีโอกาสได้พบเห็นความเจริญของบ้านเมือง และนำกลับมาใช้ในบ้านเมืองของตน ซึ่งก็มีลักษณะหลายประการที่มีความสอดคล้องในพระวินัยปิฎกถึงพุทธานุญาต เกี่ยวกับการจัดสร้างที่อยู่อาศัยและระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการ เช่น การระบายน้ำ การจัดระบบบำบัดสิ่งโสโครก และอิทธิพลของรูปแบบอาคารซึ่งมีความเป็นไปได้ว่า รูปแบบของอาคารที่ดักขีลานั้นจะเป็นรูปแบบหนึ่งในพุทธานุญาตเกี่ยวกับเสนาสนะ 5 ชนิด ได้แก่ เรือนโล้น(นมมัย) มีความหมายถึงเรือนที่มีหลังคาแบนราบหรือหลังคาตัด ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะบ้านเรือนในแถบนี้ เป็นอาคารที่มีความเหมาะสมในภูมิอากาศแบบร้อนแห้งแล้ง มีความแตกต่างของอุณหภูมิ ฤดูหนาวอากาศหนาวจัด ในแถบพื้นที่ทางตะวันตกเฉียงเหนือซึ่งเป็นที่สูง และพื้นที่ทางเหนือของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาตามแนวเทือกเขาหิมาลัย รูปแบบดังกล่าวได้มาผสมผสานกับรูปแบบอาคารทางภาคกลาง บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาที่มีหลังคาแบบทรงประทุน ดัดแปลงเพื่อให้เหมาะสมกับภูมิอากาศแบบร้อนชื้นซึ่งมีฝนตกตกชุก จึงเกิดการผสมผสานเป็นอาคารลักษณะที่เป็นหลังคาแบน(มีดาดฟ้า) บนพื้นดาดฟ้ามียังห้องที่

³⁹ John Marshall. *Op.cit.*, p. 48-55

มีลักษณะคล้ายศาลาพักร้อน มีพื้นที่น้อยกว่าพื้นที่ชั้นล่าง ดังมีปรากฏตามภาพสลักบนขุมประตูลูกปัดที่สาญจี นอกจากนี้รูปแบบอาคารที่ดึกขิลามีการซ้อนชั้นมาตั้งแต่ในสมัยโบราณ ซึ่งก็มีความสอดคล้องกับที่พบในอารยธรรมฮารับปาตอนบนลุ่มแม่น้ำสินธุในพื้นที่แถบเดียวกัน ลักษณะการซ้อนชั้นนี้มีความเป็นไปได้ว่ามีอิทธิพลต่อรูปแบบการสร้างเรือนชั้นหรือปราสาท ซึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งในห้าชนิดที่ทรงอนุญาต โดยการสร้างเป็นกล่องซ้อนชั้นขึ้นไป ด้านบนมีหลังคาแบบทรงพุ่มดัดแปลงให้เหมาะสมกับสภาพภูมิอากาศ ผังพื้นมีลานเปิดโล่งตรงกลางซึ่งเป็นลักษณะทั่วไปของอินเดียที่ปรากฏมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

บทวิเคราะห์

ปัจจัยสภาพแวดล้อมธรรมชาติ

ผลกระทบต่อลักษณะกายภาพของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา

ลักษณะภูมิศาสตร์ของพื้นที่ราบลุ่มภาคกลางที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า สภาพพื้นที่ที่มีความกว้างใหญ่และแตกต่างกัน คือ มีทั้งที่พื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำติดกับพื้นที่สูงเชิงเขาล้อมรอบ พื้นที่ลาดชันและทะเลทรายด้านทิศตะวันตกของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาต่อเนื่องไปถึงที่ราบลุ่มแม่น้ำสินธุ สภาพความแตกต่างดังกล่าวนี้ จึงมีอิทธิพลต่อลักษณะภูมิอากาศของพื้นที่เป็นอย่างมาก เช่น เทือกเขาหิมาลัยทางตอนเหนือกับอิทธิพลของทะเลที่อยู่ล้อมรอบ ทำให้อุณหภูมิระหว่างสองพื้นที่นี้มีความแตกต่างกัน เกิดร่องมรสุมพัดผ่านนำฝนมาตกในเขตที่ราบลุ่มภาคกลางอย่างหนัก โดยเฉพาะพื้นที่ทางตะวันออกของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาและพื้นที่เชิงเขาตลอดแนวเทือกเขาหิมาลัยทางตอนเหนือของพื้นที่ ขณะเดียวกันความสูงตลอดแนวของภูเขาหิมาลัยและภูเขาทางด้านทิศตะวันตก ช่วยขวางกั้นลมร้อนซึ่งพัดจากทิเบตและเอเชียกลางในฤดูร้อน อีกทั้งเทือกเขาเหล่านี้ยังเป็นแหล่งกำเนิดของแม่น้ำสายสั้นๆหลายสายในที่ราบลุ่มภาคกลาง แม่น้ำสาขาทั้งหมดไหลลงสู่แม่น้ำคงคาทั้งสองฝั่ง และไหลลงสู่ทะเลด้านอ่าวเบงกอล ในฤดูฝนจะมีปริมาณน้ำมาก ไหลหลากลงมาอย่างรุนแรงลงสู่ที่ราบต่ำ จึงทำให้เกิดน้ำท่วมบริเวณที่ราบริมฝั่งทั้งสองฝั่งของแม่น้ำคงคา

ผลกระทบต่อเมืองสำคัญๆที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนา

ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ที่พุทธคยา ทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองราชคฤห์ พระองค์ก็ทรงจาริกอยู่ในพื้นที่ระหว่างราชคฤห์กับสาวัตถีในช่วงต้นสมัยพุทธกาลโดยใช้เส้นทางสายทิศเหนือ-ทิศตะวันออกเฉียงใต้เชื่อมต่อระหว่างเมืองราชคฤห์ เมืองหลวงแคว้นมคธ และเมืองสาวัตถี เมืองหลวงแคว้นโกศลภาคเหนือ โดยเส้นทางการเดินทาง เริ่มต้นจากเมืองราชคฤห์ข้ามแม่น้ำคงคาไปขึ้นฝั่งที่เมืองเวสาลี โดยปกติพระองค์ก็จะแวะพักที่เมืองเวสาลี ณ ภูฏาคารศาลา ปามหาวัน ซึ่งมีปรากฏในพระวินัยปิฎก เมื่อเดินทางออกจากเมืองเวสาลี จะต้องเดินทางอ้อมแม่น้ำสายสั้นๆในป่าลึก ไปตามที่ราบเชิงเขาหิมาลัย ผ่านหมู่บ้านเล็กๆ เช่น ภัณฑคาม หัตถคาม ผ่านเมืองปาละ กุสินารา กบิลพัสดุ์ เสตยะ และเข้าไปสู่เมืองสาวัตถี ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งของเขตวันวาราม เป็นสังฆารามสำคัญในเมืองสาวัตถี พระพุทธเจ้าทรงใช้เวลาส่วนมากในการจำพรรษาอยู่ ณ เขตวันวิหารแห่งนี้

จากการศึกษาที่ผ่านมา จะเห็นได้ว่าบริเวณพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำภาคกลาง จะเป็นที่ตั้งเมืองสำคัญตามพุทธประวัติและเป็นเส้นทางผ่านในการคมนาคมระหว่างเมืองต่างๆ เช่น เมืองสาวัตถี กบิลพัสดุ์ กุสินารา เวสาลี ราชคฤห์ ฯลฯ เมืองเหล่านี้จะเห็นว่าเป็นเมืองซึ่งตั้งเข้ามาลึกในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาตามลำดับ เมื่อเทียบกับทางเข้าออกหลักของอนุทวีปตรงช่องเขาโคเบอร์ ทางด้านตะวันตกของแคว้นคันธาระ ซึ่งมีเมืองที่สำคัญในขณะนั้น คือเมืองตักซิลา จากตำแหน่งที่ตั้งซึ่งเป็นทางเข้าออกของอนุทวีปอินเดียมาก่อนสมัยพุทธกาล จึงกลายเป็นเมืองศูนย์รวมการติดต่อค้าขาย การศึกษา ซึ่งมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงใดๆทางด้านสังคม วัฒนธรรมในพื้นที่แถบที่ราบลุ่มภาคกลาง ดังนั้น ท่าเรือที่ตั้งของเมืองสำคัญในพุทธประวัติที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จึงอยู่ห่างไกลจากการติดต่อกับโลกภายนอก การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมจึงเปลี่ยนแปลงได้ช้า ซึ่งอาจจะไม่สามารถมองเห็นวิวัฒนาการใดๆได้ชัดเจนในระยะเวลาสั้นๆ และด้วยความสำคัญของตักซิลาในด้านการศึกษา วิชาการต่างๆ ผู้คนในสมัยพุทธกาลจึงนิยมส่งบุตรหลานไปเล่าเรียนที่เมืองตักซิลา มีบุคคลสำคัญๆหลายคนในสมัยเดียวกันกับพระพุทธเจ้า ช่วงเวลาหนึ่งได้ไปศึกษาหาความรู้ที่ตักซิลาก่อนที่จะกลับมาปกครองแคว้นหรือมีบทบาทในวิชาชีพอันของตน เช่น หมอชีวกโกมารภัจจ์ พระเจ้าปเสนจิต แห่งแคว้นโกศล พวกกษัตริย์ลิจฉวี ฯลฯ ดังนั้น มีความเป็นไปได้ว่าลักษณะทางสังคม เทคโนโลยีใหม่ๆในสมัยพุทธกาล ก็ต้องมีที่มาหรือได้รับการถ่ายทอดบาง

ส่วน จากแคว้นคันธาระในช่วงเวลาสมัยพุทธกาลหรือก่อนหน้านั้น ซึ่งแคว้นคันธาระนี้มีความสัมพันธ์ทางการทูตมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าพิมพิสารในราว 519 ปีก่อนคริสตกาล

เมืองเวสาลี เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ปลายลำน้ำสาขาของแม่น้ำคงคา ดังนั้นในฤดูฝนซึ่งมีระยะเวลาประมาณ 4 เดือน ซึ่งมีสภาพฝนตกหนักในพื้นที่ราบลุ่มภาคกลาง โดยเฉพาะที่เมืองเวสาลีซึ่งตั้งอยู่ติดริมปากแม่น้ำคงคา กับแม่น้ำกันดั๊ก Trevor Ling⁴⁰ ได้อธิบายไว้ว่าแม่น้ำสายนี้เป็นสายสั้นๆ และมีความลาดชันมาก ซึ่งมักมีการไหลบ่ามาจากทางเหนือบริเวณเทือกเขาหิมาลัย จากแผนที่จะเห็นว่าไหลผ่านมาทางตอนเหนือแคว้นมัลละ เมืองกุสินารา วิเทหะ และมาสิ้นสุดที่เวสาลี จึงเป็นไปได้ว่าพื้นที่เมืองซึ่งตั้งอยู่แถบลุ่มแม่น้ำสายสั้นๆ ซึ่งไหลมาจากเทือกเขาหิมาลัยมักจะประสบปัญหาอุทกภัย ในฤดูน้ำหลากนั้น แม่น้ำจะกลายเป็นน้ำท่วมที่กว้างออกไปถึง 2 ไมล์

ในขณะที่เดียวกันเมืองราชคฤห์ซึ่งตั้งค่อนลงมาทางใต้ใกล้กับเส้นรุ้งที่ 23 องศาเหนือ พื้นที่ส่วนมากเป็นภูเขา ตัวเมืองมีภูเขาล้อมรอบ[ภาพแผนที่เมืองราชคฤห์ ดูหน้า]เช่น ภูเขาเวรบรรพต ภูเขาศิขฏฐ เป็นต้น ในฤดูร้อนก็จะร้อนจัดมาก ลมประจำทิศของพื้นที่จะพัดผ่านมาทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ขึ้นสู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เป็นลมมรสุมซึ่งพัดอ้อมผ่านที่ราบสูงเดคคานเข้ามา

ส่วนเมืองสาวัตถีที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือ ต้นแม่น้ำสาขาของแม่น้ำคงคา และตั้งอยู่บนพื้นที่สูงเชิงเขา จึงไม่ประสบปัญหาน้ำท่วมรุนแรง ขณะเดียวกันมีอากาศไม่ร้อนจัดในฤดูร้อน ในขณะที่ฤดูหนาวอากาศตอนกลางวันได้รับแสงแดดจึงมีความอบอุ่น แม้ว่าตอนกลางคืนจะหนาวจัดบ้าง แต่ก็สามารถที่จะแก้ปัญหาจัดความหนาวนั้นได้ เช่น พระพุทธองค์ทรงบัญญัติให้มีโรงไฟ เป็นต้น และด้วยสภาพอากาศที่ดีกว่าเมืองราชคฤห์ ซึ่งตรงกันข้ามกับสภาพอากาศที่สาวัตถี จึงน่าจะเป็นเหตุผลซึ่งทำให้พระพุทธเจ้าจึงเสด็จประทับอยู่ที่สาวัตถีอยู่เป็นเวลานานกว่า 20 พรรษา ส่วนเมืองราชคฤห์ต่อมาก็ย้ายที่ตั้งเมืองใหม่ ข้ามฝั่งแม่น้ำคงคาไปตั้งอยู่ที่เมืองปาฏลิบุตรในสมัยพระเจ้าอชาตศัตรู

ปัจจัยสภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ

ผลกระทบต่อแนวความคิดสถาปัตยกรรม

- สภาพสังคมจากการศึกษาวิเคราะห์ในสมัยพุทธกาล พบว่าช่วงเวลาดังกล่าวการปกครองจะแบ่งแยกออกเป็นนครรัฐ(แคว้น)ต่างๆ โดยมีการปกครองทั้งแบบสภาพปกครอง และกษัตริย์ ซึ่งเป็นระบบระเบียบที่พัฒนาขึ้นของพวกอารยันภายหลังจากเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่แถบที่ราบภาคกลาง โดยมีนครรัฐหรือแคว้นที่สำคัญ 2 แคว้นคือแคว้นโกศล และแคว้นมคธ ทั้งสองแคว้นนี้เป็นแคว้นใหญ่ และต่างก็มีแคว้นพันธมิตรของตน มีการรบพุ่งแย่งชิงดินแดนกันเองระหว่างอารยันด้วยกัน ดังที่ปรากฏในวรรณกรรมมหาภารตะ ในสมัยนั้นพราหมณ์เป็นผู้มีบทบาททางสังคมสูงมาก คือเป็นทั้งที่ปรึกษาของกษัตริย์ และเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในการติดต่อกับพระเจ้า ซึ่งในการกระทำพิธีจะมีค่าใช้จ่ายสูง และต้องฆ่าสัตว์เพื่อบูชาจำนวนมากมาย ซึ่งเป็นสภาวะซึ่งผู้คนในสมัยนั้นไม่ยอมรับในพิธีกรรมเหล่านั้น คนส่วนใหญ่หันไปนับถือโซคกลาง กล่าวได้ว่าคนในสังคมกำลังตกอยู่ในสภาพความอ่อนแอทางจิตใจเป็นอย่างมาก ขณะเดียวกันความแตกต่างระหว่างวรรณะ ฐานะทางเศรษฐกิจคนที่
- อยู่ในวรรณะต่ำๆมีรายได้น้อย ประสบปัญหาความยากจน ตกทุกข์ได้ยาก ถูกเหยียดหยามในสังคม ในขณะที่พราหมณ์มีความร่ำรวยจากการประกอบพิธีต่างๆ ซึ่งทุกวรรณะต้องกระทำ พุทธศาสนาจึงเปรียบเสมือนเป็นแหล่งพลังงานทางจิตใจแหล่งใหม่ ให้กับประชาชนที่เบื่อหน่ายต่อพิธีกรรมต่างๆ และความไม่เสมอภาคใน

วรรณะ อีกทั้งพระพุทธเจ้าทรงอยู่ในวรรณะกษัตริย์ ถือได้ว่าทรงปฏิบัติเป็นตัวอย่างในความไม่ถือชาติกำเนิด และการบวชหรือกระทำกิจกรรมใดในศาสนาพุทธไม่มีค่าใช้จ่ายใดๆทั้งสิ้น จึงเป็นเหตุผลทางสังคมประการหนึ่ง ซึ่งทำให้ศาสนาพุทธได้รับการสนับสนุนจากคนในสังคม ทุกชั้นวรรณะ เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในสมัยพุทธกาล

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในบริบทของสังคมที่เป็นเช่นนี้ การขอบริจาคหรือการขอทำบุญเพื่อส่งเสริมพระสงฆ์ ในพุทธศาสนา ในสมัยพุทธกาลนั้นจะกระทำได้โดยการขออนุญาตจากพระพุทธองค์ และเป็นไปทีละขั้นตอน พร้อมทั้งได้กำหนดกรอบกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติ เพื่อไม่ให้เกินความจำเป็นต่อการประพฤติปฏิบัติและการอยู่อาศัยของพระภิกษุสงฆ์ ในการประกาศพุทธศาสนาในระยะแรกๆการสร้างอาคารพุทธสถานจึงไม่อยู่ในเจตนาของเบื้องต้นของพระพุทธองค์ ทรงให้จาริกไปในที่ต่างๆพำนักตามป่าเขา โคนต้นไม้ ที่ว่างปราศจากการมีเจ้าของ เท่านั้น แต่ต่อมาเมื่อเป็นความประสงค์ของผู้ที่ศรัทธาเลื่อมใส ต้องการจัดสร้างสถานที่พักเป็นหลักแหล่ง พระพุทธองค์จึงทรงมีพุทธาอนุญาตสำหรับใช้เป็นที่สำหรับพำนักอาศัย ในระหว่างการเดินทางไปเผยแผ่และสั่งสอนธรรมของเหล่าพระภิกษุสงฆ์ และเป็นที่ซึ่งผู้ที่ศรัทธาเลื่อมใสในท้องถิ่นนั้นสามารถใช้เป็นที่พักพระสงฆ์ และเข้าไปรับฟังคำสั่งสอนธรรมได้โดยง่าย

ดังนั้น ในช่วงที่มีการตั้งมั่นพุทธศาสนาในระยะเริ่มแรก พระพุทธองค์จึงทรงระมัดระวังเกี่ยวกับผลกระทบที่มีต่อประชาชนในการประพฤติปฏิบัติตามแนวทางศาสนาของพระสงฆ์ สวาทต่างๆของพระองค์ ดังจะเห็นได้จากพุทธาอนุญาตในเรื่องต่างๆที่กล่าวมาแล้ว โดยเฉพาะการสร้างถาวรวัตถุที่เป็นอาคารพุทธสถานต่างๆ ถึงแม้ว่าจะเป็นการสร้างถาวรวัตถุที่เกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาก็ตาม

ดังนั้น การกำหนดรูปแบบสถาปัตยกรรมของเสนาสนะตามที่ทรงอนุญาต 5 ชนิด วิเคราะห์ได้ว่าเป็นการอนุญาตตามรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น ซึ่งประชาชนในสมัยพุทธกาลได้ใช้เป็นที่อยู่อาศัยทั่วไป ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมที่อยู่อาศัย เป็นไปได้ว่ามีความแตกต่างกันไปตามระดับชั้นวรรณะ คนที่อยู่ในวรรณะสูงๆ เช่น กษัตริย์ พรหมณ์ แพศย์ ซึ่งมีความร่ำรวยก็อาจจะมียุทธลักษณะที่อยู่อาศัยใหญ่โตหรูหรา ตั้งอยู่ในชุมชนเมือง ส่วนวรรณะอื่นๆ เช่น ศูทร และพวกที่อยู่นอกวรรณะ ก็มีที่อยู่อาศัยขนาดเล็กลงไปและอยู่ห่างออกไปตามหมู่บ้านชนบทต่างๆ ความสัมพันธ์ของรูปแบบสถาปัตยกรรมจึงสะท้อนให้เห็นลักษณะสภาพทางสังคมด้วย นอกจากนี้รูปแบบสถาปัตยกรรมก็มีความแตกต่างกันไปตามลักษณะสภาพของพื้นที่ เช่นที่เวสาลี มักจะมีการยกพื้นบนโครงสร้างเสาสูง การสร้างฐานรองรับอาคาร ตามที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก

จากที่กล่าวมา หากสรุปเป็นแนวความคิดทางสถาปัตยกรรม ก็จะเป็นแนวความคิดซึ่งคำนึงถึงสภาพแวดล้อมในด้านต่างๆเชื่อมเข้าด้วยกัน เช่น สังคมวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และกายภาพของที่ตั้ง ซึ่งก็คือ แนวความคิดแบบบริบทนิยม(Contextism) ดังนั้น ลักษณะพุทธสถานตามแนวในพระวินัยปิฎกจึงไม่ได้มีรูปแบบเฉพาะตนหรือมีเอกลักษณ์เฉพาะอันเป็นการแสดงถึงลักษณะสถาปัตยกรรมในพุทธศาสนา แต่เป็นการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกลมกลืนกับสังคม สร้างความเสมอภาคในการนับถือศาสนา ไม่ถือความเป็นชาติกำเนิด และเพื่อไม่ให้เป็นการหรือเพิ่มความเดือดร้อนแก่ประชาชนในการเข้ามานับถือศาสนา

วิเคราะห์รูปแบบสถาปัตยกรรมชุมชนในสมัยพุทธกาล

รูปแบบวิหารทั่วไป

จากภาพสลักบนรั้วและซุ้มประตูรั้วที่สถูปการุฬและสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี ระยะเวลาที่สร้างขึ้นไม่แน่นอน แต่คาดว่าเริ่มต้นอยู่ในช่วงประมาณหลัง 150 ปีก่อนคริสตกาลลงมาตรงกับสมัยคุงคะ เฉพาะสถูปที่สาญจี รั้วและซุ้มประตูทางเข้าสถูปของเดิมอาจจะทำด้วยไม้ แล้วมาบูรณะเปลี่ยนจากไม้มาทำด้วยหินในราว

ประมาณ 25 ปีก่อนคริสตกาลตรงกับสมัยอานธระ(Andhra) ภาพสลักที่ปรากฏแสดงถึงเรื่องราวในพุทธประวัติ มีลักษณะบ้านเรือนของชุมชนแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทที่อยู่อาศัยทั่วไป และประเภทที่อยู่อาศัยของผู้ถือศีลตามธรรมเนียมของพราหมณ์ [ภาพที่ 26]

1. **ประเภทที่อยู่อาศัยทั่วไป** ลักษณะของสถาปัตยกรรมเป็นเรือนชั้นเดียว รูปแบบแผนผังอาคารมี 2 แบบ คือ เป็นห้องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าและห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีปลายมนโค้งทั้งสองด้าน ความยาวของห้อง ลักษณะภายในเป็นห้องโล่งคล้ายห้องยาว ตามพุทธบัญญัติในพระวินัยปิฎกเล่ม 7 ข้อ 228 หลังคาของอาคารก็สอดคล้องไปลักษณะแผนผังห้องคือ เป็นหลังคาน้ำจั่วทรงประทุนโค้ง แต่ที่ด้านหน้าจั่วหลังคาทั้งสองด้านหลังคาอาจจะมนโค้งเข้าหากันรับกับผนังอาคารสังเกตจากภาพสลักอาคารที่อยู่อาศัยเหล่านี้ไม่มีฐานอาคารรองรับ ซึ่งเมื่อประสบปัญหาน้ำท่วมจึงได้ทรงตรัสแก้ไขให้ยกฐานดินถมขึ้นตามพุทธบัญญัติ

การจัดกลุ่มอาคารมี 2 รูปแบบ คือ อาคาร 2 หลังจัดวางเป็นลักษณะรูปตัวแอล(L-shape) สร้างที่ว่างเป็นลานโล่งขึ้นภายในบริเวณด้านหน้าอาคาร ซึ่งเป็นที่ประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวันในครัวเรือน อีกรูปแบบหนึ่งคือ อาคาร 3 หลังจัดวางเป็นรูปตัวยู (U-shape) ตรงกลางเกิดเป็นที่ว่างระหว่างอาคาร เป็นลักษณะลานโล่งๆ มีรั้วตรงด้านที่เหลือปิดเป็นประตูรั้วทางเข้าไปสู่ลานภายในบริเวณบ้าน องค์ประกอบสถาปัตยกรรมอื่นๆที่พบ เช่น ช่องแสงขนาดเล็กตรงหน้าจั่ว เจาะเป็นช่องระบายอากาศและให้แสงสว่างเข้าไปได้บ้าง ไม่มีหน้าต่าง (ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงบัญญัติเพิ่มเติมภายหลังเช่นเดียวกัน)มีเฉพาะบานประตูเป็นบานคู่เท่านั้น

2. **ประเภทที่อยู่อาศัยของผู้ถือศีล** ในสมัยพุทธกาลจะผู้คนในสังคมมีความเชื่อในเรื่องการออกไปอยู่อาศัยในบ้นปลายของชีวิตทั้งสามีและภรรยาตามคติความเชื่อของพราหมณ์ ที่อยู่อาศัยเป็นรูปทรงกระท่อมมีแผนผังทรงกลม กะทัดรัด ซึ่งอยู่ได้ 1-2 คนเท่านั้น รูปแบบหลังคาเป็นรูปโดม วัสดุผนังทั้งที่มุงด้วยแผ่นดิน และหญ้า ไม่มีฐานอาคารรองรับเช่นกัน และไม่มีบานประตู

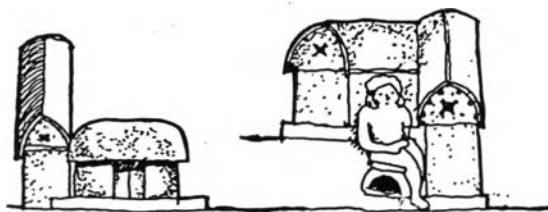
ลักษณะสถาปัตยกรรมที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบขนาดทางสถาปัตยกรรม พบว่าเป็นหน่วยที่เล็กที่สุด ในการตกแต่งซ่อมแซมตามที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติในพระวินัยปิฎกเล่ม 7 ข้อ 295 และเมื่อตรวจสอบตามความหมายที่ได้รวบรวมไว้ในบทวิเคราะห์บทที่ 2 สรุปได้ว่า รูปแบบสถาปัตยกรรมกลุ่มนี้เปรียบเทียบได้กับลักษณะวิหารตามที่ทรงบัญญัติไว้ในพระวินัยปิฎก ดังนั้น ความหมายของวิหารในสมัยพุทธกาล ไม่ได้มีเฉพาะอาคารที่มีหลังคาทรงประทุนโค้งมีปีกสองข้างเท่านั้น แต่ยังรวมถึงหลังคาทรงประทุนปลายหลังคามนโค้งทั้งสองด้านด้วยอีกรูปแบบหนึ่ง ทั้งนี้ไม่จำกัดว่ามีขนาดพื้นที่ใหญ่หรือเล็ก และอาจจะรวมถึงที่อยู่อาศัยของนักพรตซึ่งมีผังวงกลม

รูปแบบเรือนชั้น(ปราสาท)ที่เมืองราชคฤห์ กบิลพัสดุ์ และกุสินารา

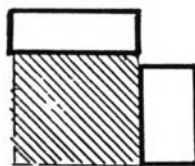
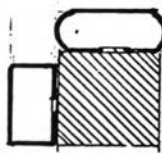
จากภาพสลักบนซุ้มประตูรั้วสถูปหมายเลข 1 ที่สาญจี ซึ่งแสดงบรรยากาศเมืองสำคัญซึ่งเกี่ยวข้องกับพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า ที่เมืองราชคฤห์ เมืองกบิลพัสดุ์ และเมืองกุสินารา จะแสดงให้เห็นว่าเป็นรูปแบบอาคารซ้อนชั้นทั้งสิ้น ทั้งหมดจะมีรูปแบบไม่แตกต่างกัน[ภาพที่ 27] มีจำนวนชั้นของอาคารตั้งแต่ 2-4ชั้น เมื่อเทียบกับสัดส่วนของคนที่ยืนอยู่ในระดับพื้นต่ำสุดด้านหน้าของภาพ โดยมีจำนวนชั้นที่ถูกกำแพงบังอยู่ด้านหน้าโดยประมาณ 2 ชั้น ชั้นที่ 3 เป็นคาดฟ้า ชั้นบนสุดคือชั้น 4 ซึ่งคล้ายกับเรือนยกเสาสูงตั้งอยู่บนชั้นคาดฟ้า ส่วนอาคารทางด้านซ้ายบนของภาพที่มีความสูงประมาณ 4 ชั้นเช่นเดียวกันแต่เป็นหลังคาตัดมีคาดฟ้า จะสังเกตเห็น

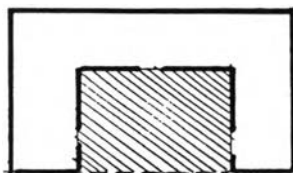
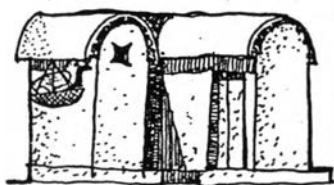
วิหารเฉพาะคนสำหรับผู้ถือศีล

วิหารที่อยู่อาศัยทั่วไป

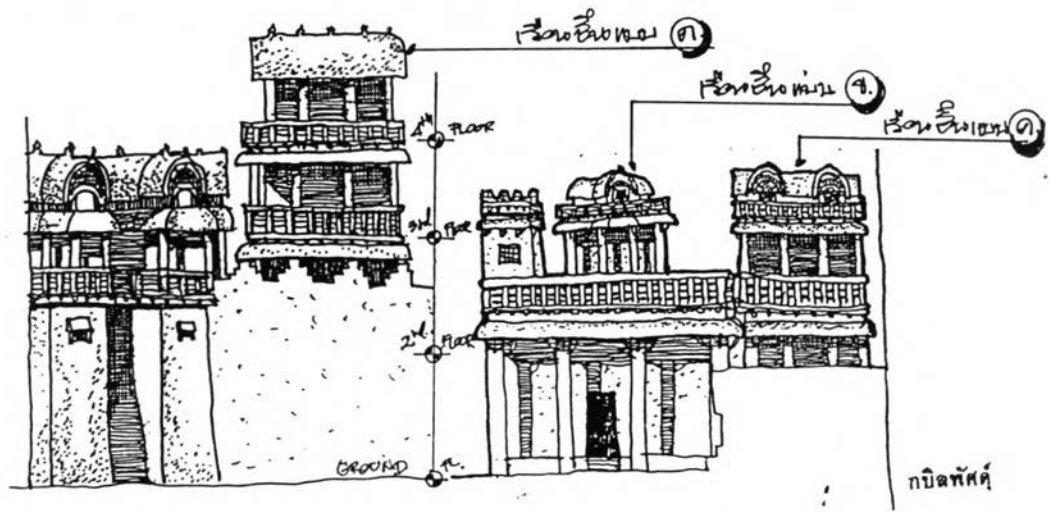
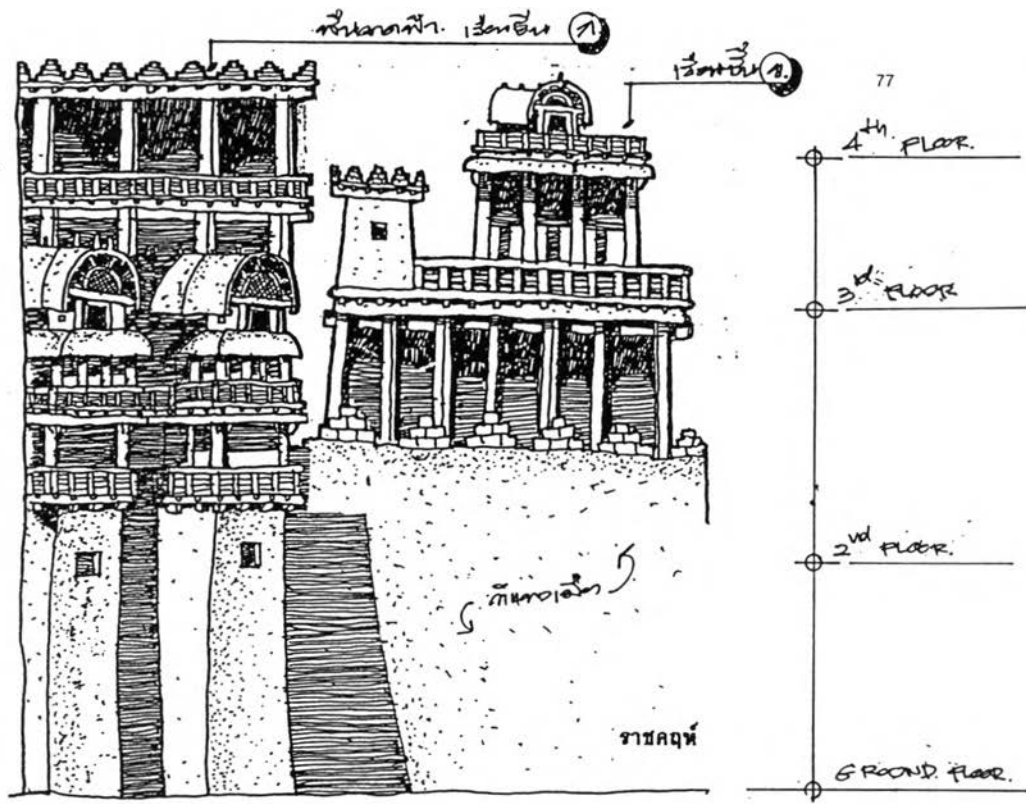
แผนผังและการจัดกลุ่มอาคารแบบตัว L

แผนผังและการจัดกลุ่มอาคารแบบตัว U

ภาพที่ 26 ภาพเขียนรูปแบบที่อยู่อาศัยจากภาพสลักต่างๆซึ่งเปรียบเทียบได้กับลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมชนิดวิหาร

ที่มา : จัดทำขึ้นโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 27 ภาพเขียนรูปแบบที่อยู่อาศัยจากภาพสลักต่างๆซึ่งเปรียบเทียบกับลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมชนิดเรือนชั้น

ที่มา : จัดทำขึ้นโดยผู้วิจัย

ว่าถ้าเป็นหลังคาตัด ขอบหลังคาจะก่อขอบใบเสมา และถ้าเป็นพื้นระเบียงมีห้องอยู่ด้านบน จะกันเป็นราว ระเบียงเป็นลูกกรงไม้แนวอนดั่งที่เห็นในภาพ รูปด้านอาคารเรือนชั้นส่วนมากจะแสดงให้เห็นว่ามีระเบียงโดยรอบ ซึ่งสามารถออกมาชั้นภายนอกได้ ในภาพจะมีผู้คนออกมาชั้นชมชวอนเสด็จของกษัตริย์ เป็นต้น จากการวิเคราะห์พบว่าลักษณะของรูปแบบเรือนชั้นมี 3 ประเภทตามลักษณะหลังคา คือ

ก. ประเภทหลังคาตัดหรือหลังคาแบน

ประเภทนี้พบที่เมืองราชคฤห์ และกุสินาราในภาพร่างโดย Percy Brown ซึ่งเขียนขึ้นจากภาพสลักเช่นเดียวกัน ขอบหลังคาจะมีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมชั้นบันได ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ชัดเจนของเรือนชั้นประเภทนี้ กรณีหลังคาป้อมก็มีรูปแบบเดียวกัน

ข. ประเภทที่มีห้องหรือเรือนยอดบนหลังคาตัด

เรือนชั้นประเภทนี้พบที่เมืองกบิลพัสดุ์ และราชคฤห์ รูปแบบชั้นบนสุดของเรือนชั้นจะประกอบด้วยพื้นลาดฟ้าชั้นแรกปกคลุมเต็มพื้นที่ชั้นล่างล้อมรอบด้วยราวระเบียง และพื้นลาดฟ้าชั้นสอง ซึ่งจะมีห้องลักษณะเป็นห้องเดี่ยวขนาดเล็กมีหลังคาทรงประทุนโค้ง ตั้งอยู่กลางพื้นที่ลาดฟ้าชั้นสองซึ่งสร้างยกสูงขึ้นไปอีก 1 ชั้นไม่เต็มพื้นที่ลาดฟ้าชั้นแรก มีราวระเบียงโดยรอบเช่นกัน

ค. ประเภทที่มีหลังคาทรงประทุนโค้งเต็มพื้นที่

เรือนชั้นประเภทนี้จะมีหลังคาทรงประทุนโค้งขนาดความยาวเท่ากับความกว้างของเรือนชั้น ลักษณะการใช้งานเต็มพื้นที่ทุกชั้นคล้ายกับแบบแรกที่มีหลังคาตัด

ในพระวินัยปิฎกบัญญัติว่า “เรือนชั้น” ความเด่นชัดของภาษาได้ชี้ให้เห็นเอกลักษณ์ของอาคารกล่าวคือ มีการซ้อนชั้นของพื้นที่ใช้สอย ซ้อนทับกันความเป็นชั้นก็ปรากฏขึ้น ดังที่กล่าวมานี้ไม่ว่าจะมีหลังคาเป็นรูปทรงใดก็ตาม จากความหมายนี้อาคารทั้ง 3 ประเภทจึงกล่าวได้ว่าเป็นเรือนชั้นได้ทั้งสิ้น ทั้งนี้โดยยึดเอาความหมายที่การซ้อนชั้นของอาคาร และมีความสอดคล้องกันกับความหมายตามสารานุกรมพระพุทธศาสนาที่ว่า กล่าวถึงแต่ชั้นของปราสาท ไม่ได้กล่าวถึงหลังคา

Sukuma Dutt ได้อ้างถึงความหมายของพระพุทธโฆสะ พระมหาเถระในลังกาและมีผลงานรจนารอดกถาต่างๆในราวคริสต์ศตวรรษที่ 5-6 ว่าลักษณะเรือนชั้นหรือปราสาท คือมีการซ้อนชั้นโดยไม่มีกรลดหลั่นของพื้นที่ ส่วนที่ซ้อนทับกันต้องเท่ากัน หากถือเอาความหมายของพระพุทธโฆสะ อาคารในประเภทที่สอง คือเรือนชั้นที่มีห้องบนหลังคาตัด จะไม่จัดอยู่ในประเภทของเรือนชั้นหรือปราสาท เพราะชั้นบนสุดมีพื้นที่ลดหลั่นกัน ตามความหมายของพระพุทธโฆสะ อาคารประเภทที่สองนี้ เป็นเรือนโล้น(ห่มมียะ)

เรือนโล้น(ห่มมียะ)

เรือนโล้น ความเป็นมาของรูปแบบไม่ได้ระบุชัดเจนว่ามีลักษณะอย่างไร นอกจากเป็นรูปแบบ 1 ใน 5 ชนิดที่ทรงบัญญัติไว้ ในขั้นต้นสามารถจัดรูปแบบเรือนโล้นตามลักษณะความหมาย 3 ประเภท ที่ได้มีผู้รวบรวมไว้ ดังนี้ คือ

1. เป็นเรือนชั้นหรือปราสาทที่มีเรือนยอดอยู่บนชั้นลาดฟ้า

ตามความหมายนี้เมื่อตรวจสอบรูปแบบอาคารจากภาพสลัก จะพบว่าเรือนชั้นแบบ ข. จัดว่าเป็นเรือนโล้น

2. เป็นเรือนมีหลังคาที่มีลานพระจันทร์ส่องถึง ได้แก่ หลังคาตัด

ตามความหมายนี้วิเคราะห์ได้เป็น 2 กรณีคือ

- 2.1 เรือนที่ตั้งอยู่บนหลังคาตัดซึ่งเป็นพื้นลานหรือบริเวณด้านหน้าเรือนให้แสงจันทร์สาดส่องไปทั่ว ลานบนหลังคานั้น จากภาพที่ 27 ก็คือเฉพาะตัวเรือนที่ตั้งบนหลังคาตัดของเรือนชั้น ใน ประเภท ข.
- 2.2 เรือนหลังคาตัด ไม่จำเป็นจะต้องเป็นเรือนชั้น อาจจะมีชั้นเดียวก็ได้ แต่กรณีเป็นเรือนชั้น รูป แบบอาคารที่จัดเข้าประเภทตามความหมายนี้คือ ประเภท ก. เรือนชั้นที่มีหลังคาตัด
3. เป็นเรือนชั้นที่มีหลังคาโค้งหรือตึกที่มีหลังคาเป็นดาดฟ้า
ตามความหมายนี้ คือต้องเป็นเรือนชั้น และมีหลังคาตัด ซึ่งเป็นความหมายตามข้อ 2.2

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เรือนโค้งตามความหมายที่กล่าวมามีลักษณะร่วมที่เหมือนกันคือเป็นเรือน ชั้น และมีหลังคาตัด ดังนั้นสรุปได้ว่าเป็นประเภทหนึ่งของเรือนชั้น โดยมีความแตกต่างที่หลังคาอาจจะมีเรือน ยอดหรือเป็นดาดฟ้าอย่างเดียว แต่ในการบัญญัติวัสดุที่ใช้ทำหลังคาปราสาทของพระเจ้าพิมพิสาร พระพุทธองค์ ทรงบัญญัติว่า อนุญาตให้ใช้ 4 ชนิดคือ กระเบื้อง, หิน, ปูนขาว, หญ้าและใบไม้ มีข้อสังเกตซึ่งกรณีที่จะใช้ปูนขาว สำหรับปราสาทหลังคาตัด โดยการนำไปโขกทับบนพื้นโครงสร้างไม้บนหลังคา ซึ่งปูรองพื้นด้วยแผ่นหนังสัตว์ใน ลักษณะหลังคาแบน(หลังคาตัด) ก็มีความเป็นไปได้มากกว่าวัสดุอื่นๆ เพราะวัสดุอื่นๆในพุทธบัญญัติเกี่ยวกับ หลังคาปราสาท เช่น หิน กระเบื้อง หญ้า ใบไม้ ในทางปฏิบัติเหมาะสำหรับหลังคาทรงประทุนโค้ง แต่ไม่เหมาะสม สำหรับหลังคาที่ไม่มีควมลาดชัน ในขณะที่พื้นที่แถบนี้มีฝนตกชุกและมีลมมรสุมรุนแรงในพื้นที่แถบนี้ ก็มีเฉพาะ ปูนขาวเท่านั้นที่เหมาะสมสำหรับรูปแบบหลังคาแบน ดังนั้น ด้วยพุทธบัญญัติหลังคาปราสาทนี้ จึงชี้ให้เห็นว่า หลังคาแบน(หลังคาตัด)ก็เป็นส่วนหนึ่งของหลังคารูปแบบเรือนชั้นหรือปราสาทด้วย ความหมายลักษณะของ เรือนโค้งมีหลังคาตัด หรือมีหลังคาเป็นดาดฟ้าจึงไม่น่าจะถูกตัดด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้

การที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติแยกรูปแบบอาคาร 5 ประเภทชัดเจน นั่นก็แสดงว่า เรือนโค้งจะต้องมี ลักษณะซึ่งแตกต่างไปจากปราสาท มีเอกลักษณ์ของอาคารที่ชัดเจนอยู่จริง จึงเรียกว่า เรือนโค้ง ในขั้นนี้จึงตั้ง สมมติฐานไว้ในลำดับแรกว่า ไม่ใช่ลักษณะที่เป็นความหมายเดียวกันกับปราสาท แต่เป็นอาคารอีกรูปแบบหนึ่งที่มีเอกลักษณ์ชัดเจน เหมือนรูปแบบอาคารอื่นๆที่ทรงบัญญัติ

องค์ประกอบสถาปัตยกรรมทั่วไป

ในรูปแบบปราสาทหรือเรือนชั้น รูปด้านอาคารส่วนมากจะมีระเบียบเป็นองค์ประกอบต่างๆไป โดยมี ลักษณะเป็นระเบียบไม่ซึ่งเป็นแบบลูกทรงแฉนวนอน รูปแบบหน้าต่าง จากภาพสลักที่เมืองกบิลพัสดุ์ หน้าต่างของ ป้อมจะเห็นว่าเป็นลายถัก หรือหน้าต่างมีชายตามพุทธบัญญัติ หรืออาจมีมาก่อนหน้านี้ จากภาพเขียนของ Percy Brown แสดงหมู่บ้านอารยันในสมัยพระเจ้าเวทหน้าต่างก็ใช้แบบมีชาย และแบบมีซี่กรง[ภาพที่ 28] และแม้ สมัยหลังก็ยังพบรูปแบบหน้าต่างหรือช่องแสงชนิดมีชายนี้ในถ้ำสมัยโมริยะ แถบเทือกเขาบาระบาร์

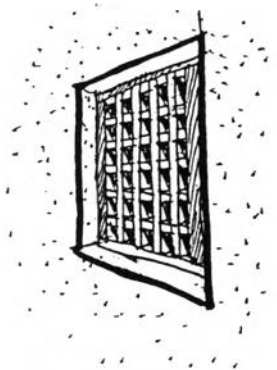
ชุมชนดักชีลา

ความสำคัญของดักชีลาดังได้กล่าวมาข้างต้น คือเป็นเมืองศูนย์กลางการศึกษา วิทยาการต่างๆ ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมของดักชีลาในชุมชน กล่าวได้ว่าในสมัยพุทธกาลไม่มีผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม ในเขตที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคามากนัก จากภาพแสดงถึงซากฐานลักษณะแผนผังเมืองซึ่งขุดค้นพบที่เนินกีร์ มีอายุ อยู่ในราว 600-500 ปีก่อนคริสตกาล จะเห็นได้ว่ารูปแบบการจัดวางห้องภายในอาคารต่อเนื่องกันไป และมีความ ซับซ้อนกว่ารูปแบบสถาปัตยกรรมในที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคาที่กล่าวมาข้างต้น แต่รูปแบบอาคารค่อนข้างปิดทึบ ไม่มีระเบียบภายนอกเหมือนที่กล่าวมาในแคว้นแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา และหลังคาของเมืองดักชีลาและทางแถบ

ตะวันตก และตะวันตกเฉียงเหนือ โดยส่วนมากก็เป็นหลังคาตัด ดังภาพตัวอย่างที่ 23 และใช้กันมากในแถบทางตอนเหนือในแถบเชิงเขาหิมาลัยด้วย นอกจากนี้จากภาพที่ 24 ที่เมืองศรีนาคา ในแถบเชิงเขาหิมาลัย ปัจจุบันยังคงมีการใช้หลังคาซึ่งพอกด้วยดิน จึงสันนิษฐานได้ว่าเทคนิค วิทยาการทางโครงสร้างต่างๆสำหรับหลังคาตัด รับมาจากพื้นที่ทางแถบตะวันตกของที่ราบลุ่มแม่น้ำคงคา ซึ่งรูปแบบหลังคาตัดเมื่อพิจารณาความสัมพันธ์กับลักษณะพื้นที่ พบว่าเป็นรูปแบบที่เหมาะสมกับพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างระหว่างอุณหภูมิค่อนข้างสูง เช่น ร้อนจัดหนาวจัด ภายใน 1 วัน และค่อนข้างแห้งแล้ง แต่มีลมแรงซึ่งพัดพาเอาอากาศร้อนและหนาวเข้ามาสู่อาคาร

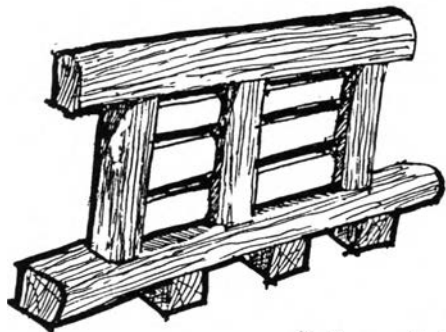
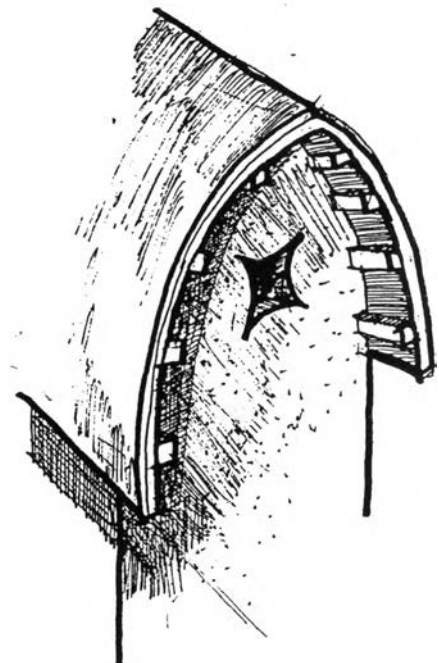
บ่อกักเก็บสิ่งโสโครกในตักษิลา

พระพุทธเจ้าทรงตรัสพุทธบัญญัติเกี่ยวกับวัจจกฏีโดยลำดับมาตั้งแต่การขุดหลุม การก่อกันดินถม กฐฐานให้สูงขึ้น จนกระทั่งสุดท้ายทรงอนุญาตให้ลาดปิดปากหลุมเป็นพื้น เจาะรูตรงกลาง และรางบัสสาวะ มีเชิงรองเท้า พร้อมทั้งสร้างอาคารปกคลุม ในพระวินัยปิฎกเล่ม 7 ข้อ 190-194 เป็นต้น จากภาพที่ 25 จะเห็นถึงความก้าวหน้าในการจัดระบบบำบัด เป็นลักษณะพิเศษที่พบที่เนินกีร์ และพบที่เมืองฮัสตินาปุระ ซึ่งอยู่ห่างไปทางตะวันตกของสาวัตถี หากไปตักษิลาจากเมืองสาวัตถี ก็จะต้องผ่านเมืองนี้ ซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่าเทคนิควิทยาการเกี่ยวกับบ่อกักเก็บสิ่งโสโครก ได้รับเข้ามาในสมัยพุทธกาลด้วยเช่นกัน เมื่อวิเคราะห์จากพุทธบัญญัติ เพราะการที่พระพุทธองค์สั่งให้ลาดปากหลุม แล้วสร้างเป็นอาคารวัจจกฏีขึ้นมา ภายได้ฐานเชิงอาจจะใช้วิธีการกักเก็บดังกล่าวนี้เพื่อป้องกันการพังทลายของดิน

หน้าต่างไม้แบบมีชาย.

รูปทรงหลังคาทิวไป(Barrel-Vaulted Roof)

เก้าอี้หรือทระเบียงไม้

ภาพที่ 28 ภาพลายเส้นลักษณะองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญในงานสถาปัตยกรรมจากภาพลัทธิต่างๆ

ที่มา จัดทำขึ้นโดยผู้วิจัย